

Jordánková, Hana; Loskotová, Irena

Špilberská kachlová kamna a jejich stavebníci

Archaeologia historica. 2002, vol. 27, iss. [1], pp. 555-587

ISBN 80-7275-031-3

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140486>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Špilberská kachlová kamna a jejich stavebníci

HANA JORDÁNKOVÁ – IRENA LOSKOTOVÁ

Úvod

Archeologický výzkum brněnského Špilberku probíhá s přestávkami nepravidelně od roku 1984 v závislosti na postupu stavebních prací při jeho rekonstrukci. Z jednotlivých etap tohoto výzkumu pochází řádově stovky zlomků komorových kachlů z různých kamnových těles od 14. až do 17. století. Cílem našeho příspěvku je vyhodnocení tohoto zlomkového materiálu zařazením do výzdobných motivů čelních vyhřívacích stěn (ČVS), zkompletování jednotlivých kamnových těles, následně pak jejich datování a s pomocí archivních pramenů určení jejich stavebníků.

Nálezová situace

Kumulace jednotlivých kachlových celků v různých částech zkoumaných ploch naznačuje původní umístění kamen v prostorách hradu (obr. 1). Všechny středověké zlomky kachlů pocházejí z prostoru v okolí věžice v SV nároží hradu a navazujícího S parkánu. Četnost nálezů se směrem k západu snižuje. Na nejstarším dochovaném vyobrazení S křídla Špilberku z poloviny 17. století jsou dosud patrná gotická hrotitá okna v horním patře zástavby nad východní částí parkánu. Místnosti za těmito okny byly od 2. poloviny 14. a po celé 15. století postupně vybavovány různými kamny podle potřeb stavebníka. Zlomky z tzv. rytířských kamen z poloviny 15. století chybí v mohutném nálezovém celku v okolí nárožní věžice a jejich výskyt se posunuje ke středu S parkánu, tedy ke konci budovy s hrotitými okny. Fragmenty renesančních kamen se na SV nároží hradu vyskytují pouze ojediněle, těžiště jejich nálezů se soustřeďuje pod podlahu barokní kaple, S kasemat, na dno předního příkopu a do zásypu nad klenbami přízemního gotického sálu ve V křídle hradu. Pouze několik zlomků bylo nalezeno na dnešním velkém hradním nádvoří.

Nálezový soubor

Všechny zde prezentované komorové kachle byly na Špilberku nalezeny ve zlomcích, často velmi špatně dochovaných. Obzvláště špatně čitelné jsou výzdobné prvky u glazovaných zlomků z nejstarších souborů. Torzovitost materiálu pak možnosti jejich určení ještě zhoršuje. Některé výtvarné motivy se podařilo rekonstruovat přímo z nalezených částí, jiné pomocí analogií hlavně díky brněnskému kachlovému fondu. Stále však v kolekci zůstávají fragmenty, které se dosud zařadit nepodařilo. Celkem lze za současného stavu poznání kompletně či částečně rekonstruovat 36 různých zdobných motivů ČVS, pocházejících nejméně ze 106 středověkých exemplářů, a 19 motivů z několika desítek kachlů renesančních. Příslušnost jednotlivých typů kachlů k jednomu otopnému tělesu lze odvozovat pouze od výtvarné podoby a motivu ČVS, materiálu, rozměrů a datování nálezových celků. Navržené složení kamen z jednotlivých kachlů je pouze hypotetické. Vzhledem k nálezovým okolnostem nelze soubor považovat za uzavřený. Některé fragmenty zůstávají dosud neurčené, další typy mohly nenávratně zmizet během pozdějších stavebních a zemních prací.

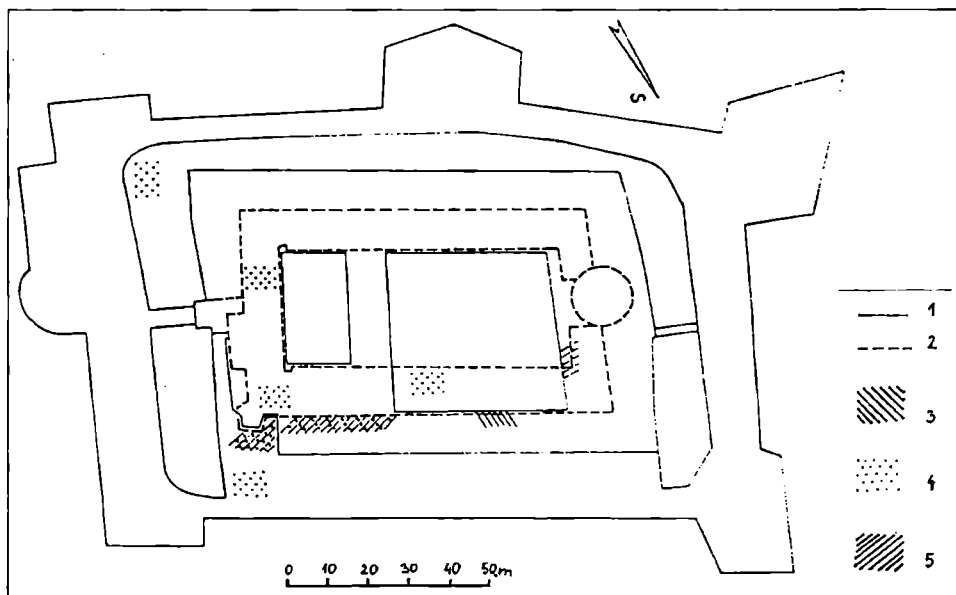
*

Nejstarší soubor pochází z doby, kdy Špilberk patřil moravským markrabatům z rodu Lucemburků, Janu Jindřichovi (1350–1375), jeho synu Joštovi (1375–1411) a synovci Zikmundovi (1419–1422). Z tohoto období se podařilo rekonstruovat 15 různých výzdobných

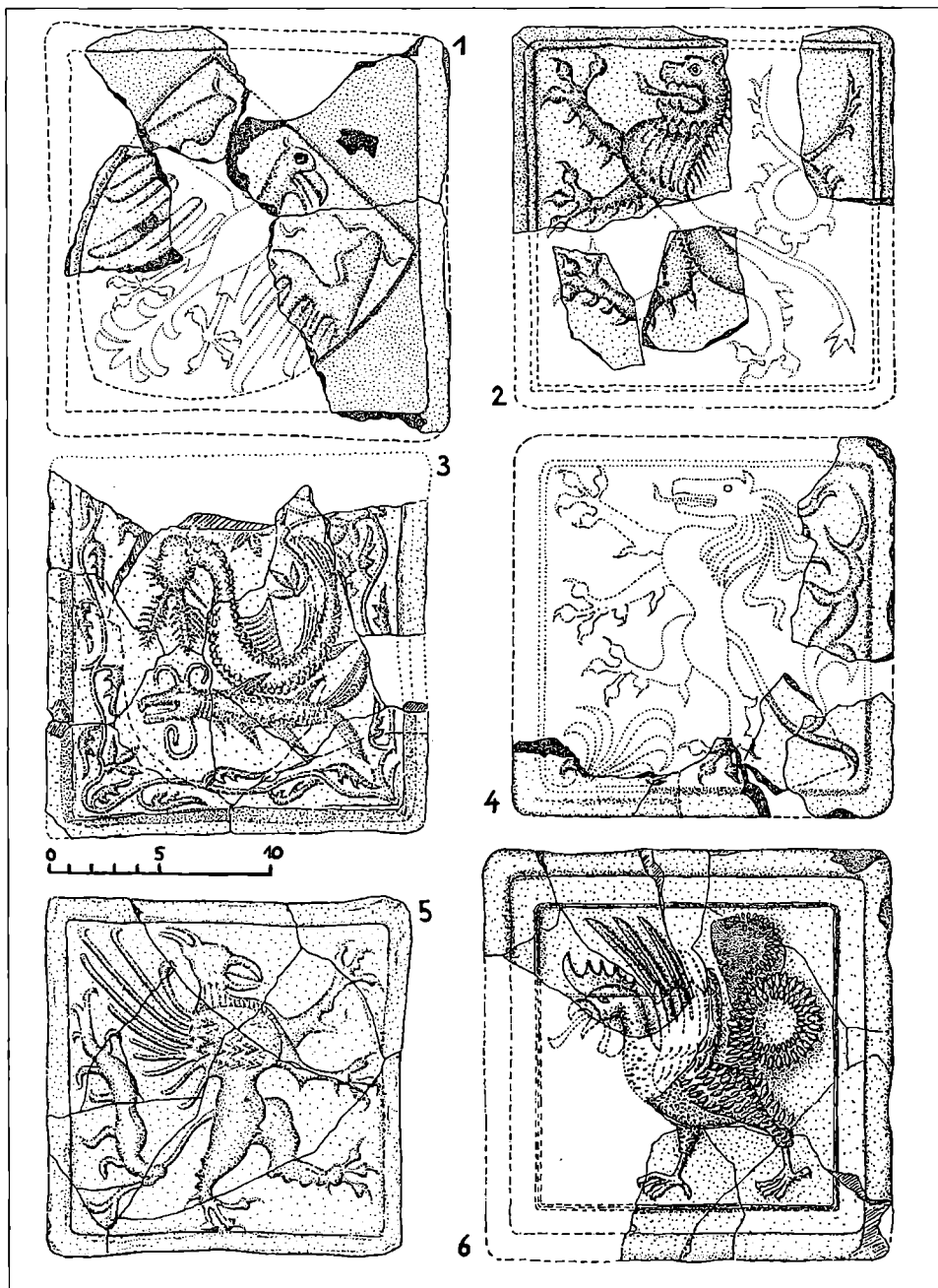
motivů ČVS kachlů, pocházejících nejméně ze 46 exemplářů, z nichž 11 bylo glazovaných. Podle výzdných motivů a rozměrů mohly náležet ke třem kamnovým tělesům, přičemž dvě z nich se zásadně liší pouze povrchovou úpravou.

V prvním případě se jedná o šedé zlomky z nejméně 12 řádkových kachlů bez další povrchové úpravy, čtvercového formátu o hraně 160–180 mm a hloubce komory 90–110 mm (obr. 2). Patří sem jak motivy heraldické – moravská orlice na štítě (srov. Franz, 1093), český lev (srov. Michna 1976, typ 6), tak i bájní tvorové, jako např. gryf a bazilišek, symbolizující věčný svár dobra se zlem. Dosud nevysvětlený zůstává motiv dvou zvířat, kdy spodní v podobě ryby nese na zádech druhé, připomínající vodního ptáka. Heraldicky ztvárněná figura lva ve skoku zpodobňuje zřejmě právě díky místu nálezu i jeho datování lucemburský rodový znak (Loskotová 2000).

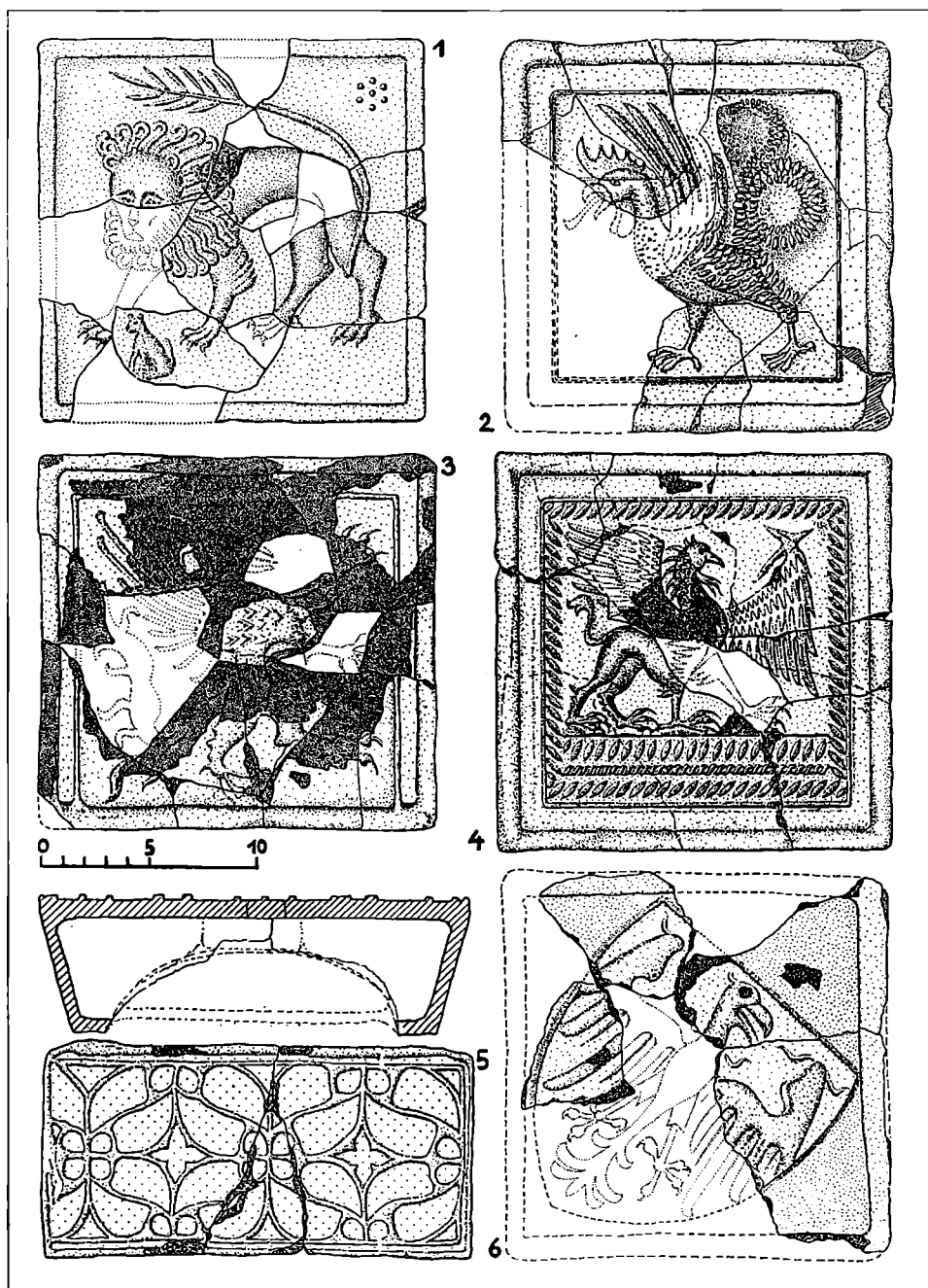
Některé z těchto forem byly použity i pro výrobu kamen se zelenou, žlutou či hnědou glazurou (obr. 3). Rozměr kachlů s orlicí na štítě (žlutohnědá kombinace) a s baziliškem (zelená) stavbě nových kamen vyhovoval, a nebylo tedy třeba na něm nic měnit. To však neplatí o motivu zeleně glazovaného gryfa ve skoku, který byl na potřebný rozměr doplněn přidáním hmoty po obvodu ČVS. Nejsložitěji vznikl kachel s vlevo krácejícím gryfem, a to dvojitým otiskem originálu, jehož jeden exemplář pochází z kartuziánského kláštera v Dolanech u Olomouce (rozměr 200×160 mm). Takto zmenšená figura byla pak rovněž po obvodu ČVS doplněna hmotou, tentokrát se složitějším geometrickým ornamentem, a stejně jako původní vzor zeleně glazována. Spojovacím článkem mezi oběma kachly je markraběcí rodina, zvláště pak samotný Jošt, který byl díky poskytnutým darům považován v dolanském klášteře za jeho zakladatele (Mezník 1999, 383). Motiv lva s mládětem (žlutá a hnědá glazura) symbolizuje Vzkříšení. Podobně jako Kristus vstal třetího dne z mrtvých, tak lev mocným řevem probudí k životu svá lvíčata (Lexikon 1968). Z těchto zeleně a žlutohnědě glazovaných kamen byly nalezeny zlomky z nejméně 10 exemplářů řádkových kachlů čtvercového formátu o hraně 180–185 mm a hloubce komory 90–124 mm. Použitým materiálem i hnědou glazurou se k těmto kamnům řadí ještě kachel s geometrickým vzorem ČVS. Asymetrické tvarování půlválcové komory včetně bočního umístění oválného otvoru v jejím plášti naznačuje použití tohoto kachle nejspíše ve vrcholové římsě kamen.

Obr. 1. Púdorys Špilberku s vyznačenými místy nálezů kachlů: 1 současný púdorys, 2 středověký púdorys, 3 nálezy středověkých kachlů, 4 nálezy renesančních kachlů, 5 nálezy kachlů z tzv. rytířských kamen.

Obr. 2. Špilberk, neglazované kachle, 2. polovina 14. století – 1411: 1 orlice na štítě, 2 dvouocasý lev, 3 bájná zvířata, 4 lev, 5 gryf, 6 bazilišek.

Obr. 3. Špilberk, glazované kachle, 2. polovina 14. století – 1411: 1 lev s mládětem (žlutá glazura), 2 bazilišek (zelená glazura), 3 gryf (zelená glazura), 4 gryf (zelená a žlutá glazura), 5 římsový s geometrickým ornamentem (hnědá glazura), 6 orlice na štítě (žlutá a hnědá glazura).

Obě skupiny kachlů byly vyráběny současně nebo v krátkém časovém odstupu, kdy se v dílně používaly tytéž formy. Kamna, vyráběná místním hrnčářem, nebyla dodávána jen na markraběcí hrad. Svědčí o tom nálezy tří z devíti popsaných typů na dvou místech dnešního Brna, v hradbách i na předměstí (Franz 1903, 144, 157).

Heraldická výzdoba kachlů ukazuje na markrabata z rodu Lucemburků, neexistují však žádné důkazy o tom, kolik takových kamen na Špilberku bylo postaveno a na čí objednávku, zda Jana Jindřicha nebo jeho syna Jošta, případně obou v různém období.

Přesněji můžeme určit objednavatele dalších špilberských kamen, do nichž patří pět typů kachlů čtvercového formátu ČVS o hraně 225–230 mm a hloubce komory 170 mm (obr. 4). Zlomky všech 23 exemplářů jsou vyrobeny z hrubší, zrnitější hlíny v odstínech šedé (11 ks), hnědé (4 ks) nebo cihlově červené (8 ks), se slídovým nátěrem ČVS. Heraldická výzdoba tří typů je spojena s osobou Zikmunda Lucemburského. Dolnouherská břevna v prvním a čtvrtém poli a trojvrší s patriaršími kříži Horních Uher ve zbývajících polích čtvercového štítu prvních z nich připomínají rok 1387, kdy byl Zikmund korunován uherským králem. Drak, jehož ocas celý erb ovívá, je symbolem rytířského dračího řádu (srov. Holl 1958, 1971), který Zikmund spolu se svou manželkou Barborou Celjskou a dvaadvaceti předními uherskými šlechtici založil na konci roku 1408 (Graus 1996). Rovněž čtvercový štít druhého typu má v prvním, nejčestnějším poli znak římského krále, kterým se Zikmund stal po smrti svého bratrance Jošta v roce 1411, a pod ním uherská břevna. Dvouocasý lev ve druhém poli ozdobil Zikmunda v roce 1420, kdy byl zvolen českým králem. Spolu s tímto titulem získal do svého erbu i moravskou orlici, znázorněnou v poli čtvrtém. Poslední heraldický typ ukazuje Zikmunda jako římského císaře. Korunován byl sice až v roce 1433, erbovní figuru dvouhlavého orla používal už jako říšský vikář svého bratra Václava IV. v letech 1402–1410 (Baum 1996, 287). Poslední dva typy kachlů zdobí postava gryfa. Vpravo kráčeji má své analogie v brněnském materiálu (srov. Kováčik 1999; Beroušek 1999), druhý, kráčeji proti němu, byl zřejmě vyroben podle něj právě pro špilberská kamna. Ta musela být postavena někdy mezi lety 1419–1422, kdy po smrti svého bratra Václava IV. Zikmund usiloval o uchopení moci v husitských Čechách a upevnění svých pozic na Moravě. Královské město Brno bylo jeho věrným poddaným. Zikmund zde často pobýval, vedl důležitá jednání, razil mince. Ale už v březnu 1422 jmenoval svého zetě Albrechta Habsburského místodržícím na Moravě a podřídil mu kromě jiného Brno i hrady Špilberk a Veveří. O půldruhého roku později pak udělil markrabství moravské Albrechtovi i své dceři Alžbětě v léno a Albrecht v lednu 1424 poslal svoji posádku, aby Špilberk obsadila (AMB, SLML, 1424, I. 12, Vídeň).

Mnohem užší souvislost s budínskou dílnou mají kachle, jejichž zlomky pocházejí z tamních forem pro tzv. rytířská kamna (obr. 5). Z jejich devíti základních typů se ve špilberském souboru nacházejí tři, a to nejméně z pěti exemplářů: kachel s gryfem ze spodní řady soklu (Holl 1958, typ 1, ČVS 260×260 mm), kachel s plastikou sv. Jiří z první řady nástavce (typ 4, ČVS 230×380 mm) a kachel s výklenkem pro jezdeckou postavu ze druhé nástavcové řady (typ 5). Patří k nim ještě blíže neurčený nástavec s plastickým ovíjivým akantem a prořezávanými liliemi ve vrcholu (obr. 5:4, 5, 6). Na rozdíl od zeleně glazovaných budínských byla tato špilberská kamna pouze bíle natřena. Z dalších typů stejné dílny byla sestavena také zeleně glazovaná kamna, z nichž se dochovaly pouze zlomky dvou exemplářů s pětistlouhými růžemi (Holl 1971, typ 16) a část šikmo přesekávaného nároží (obr. 5:7). Podle budínských výzkumů byla rytířská kamna vyráběna v krátkém časovém úseku mezi lety 1455–7 pro Ladislava Pohrobka. Do rezidencí světských i církevních hodnostářů putovala jako dar těm, jimž byl panovník nějak zavázán (Voit–Holl 1963). V případě Špilberku zjišťujeme, že byl dán do zástavy Václavu z Boskovic jako výraz vděku za diplomatické schopnosti, kterými výrazně podpořil Ladislavovo přijetí za českého krále, a panovnická přízeň provázela Václava i v letech následujících (Barteková 1989, 29–30). Jedním z jejich projevů mohl být i honosný dar – rytířská kamna. Na stavbě těchto kamen mohl však mít zájem i sám panovník. Díky jeho žádosti o lepší vybavení královských paláců

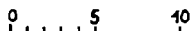
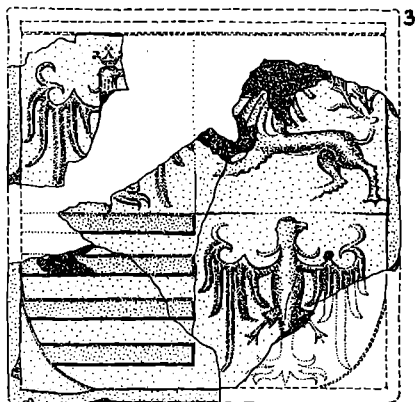
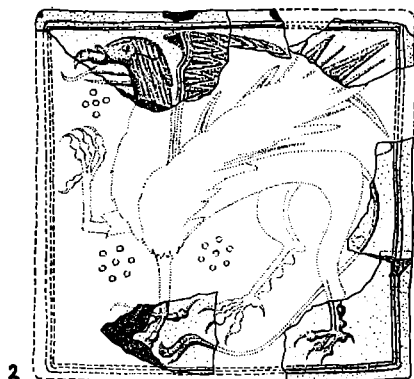
v Uhrách byl podobnými kamny z budínské dílny zařízen i Bratislavský hrad (Fiala–Semanko 1993). Po Ladislavově náhlé smrti už v dějinách Špilberku vhodnější období pro stavbu těchto kamen nenalezneme (Cejnková–Loskotová 1994). Kamna z budínské královské dílny inspirovala i cizí hrnčíře, takže se jejich kopie a napodobeniny rozšířily během druhé poloviny 15. až počátkem 16. století nejen do sousedních zemí, ale i do vzdálenějšího Polska (Holl 1971). Také na Špilberku našla taková kamna uplatnění. Dokladem jsou neglazované zlomky okrajů ČVS se schematicky napodobeným rostlinným motivem, výtvárně nedokonale provedeným (obr. 5:1–3).

Přestože se Špilberku už nikdy nevrátila funkce sídelního hradu, jako tomu bylo v době lucemburské, kamna se zde stavěla i nadále. Zeměpanské heraldické motivy začaly v průběhu 15. století postupně nahrazovat erby významných moravských šlechtických rodů a křesťanská symbolika nabyla konkrétnějších podob v osobách světců. Stejně jako v předchozích případech lze i z těchto rekonstruovaných kachlů sestavit podle rozměrů, materiálu, výzdoby a povrchové úpravy několik hypotetických celků.

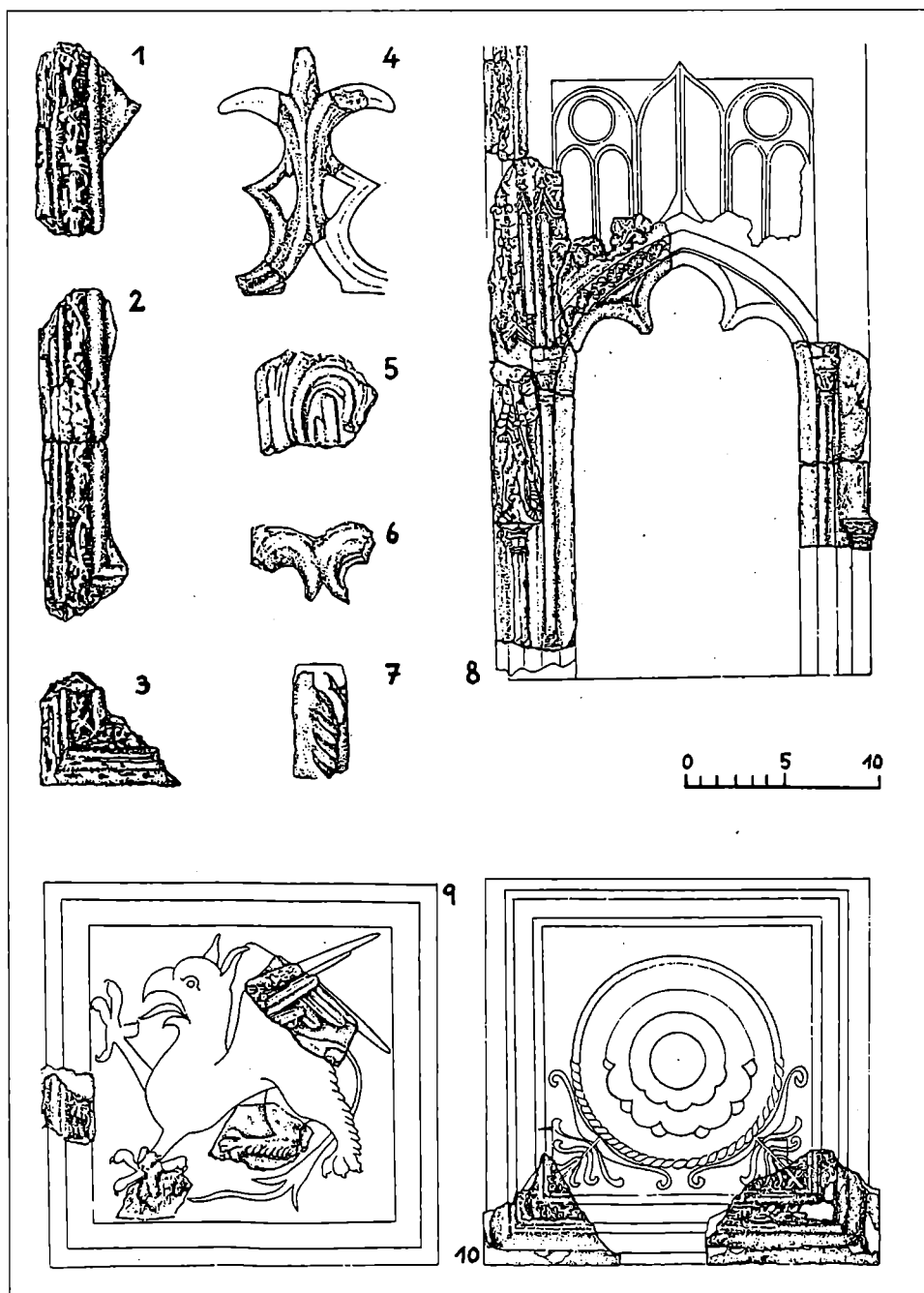
Motiv turnajového jezdce (obr. 6:1; srov. Franz 1903, 164) nelze díky menšímu rozměru šedé čtvercové ČVS (190 mm) spolehlivě přiřadit k žádné z následujících skupin (nejméně 1 exemplář). Tvar vysokého turnajového sedla, štítu, dřevce s korunkou i helmy odpovídá dobovým vyobrazením konce 14., spíše však 1. poloviny 15. století. Ve stejném období vznikla i kamna s heraldickými motivy (obr. 6:3, 4), a to korunované orlice (nejméně 3 exempláře) a dosud neurčeného půleného štítu, v jehož levé polovině zvedá ruku vousatý muž v kožešinovém obleku s tatarskou čepicí, pravou polovinu dělí tři různě zdobená příčná břevna (srov. Novotný 1963). Čtvercové ČVS o hraně 220–245 mm jsou pouze v šedém provedení, většinou se slídovým potahem. Další skupinu tvoří dva různé kachle s motivem sv. Jiří (nejméně 7 exemplářů, obr. 6:5, 6). Oba jsou dochovány většinou v šedém slídovaném provedení (1 cihlově červený) o hraně ČVS 220 mm, jejich výtvarné řešení se však různí. Metricky tuto skupinu doplňuje rohový kachel (nejméně 8 exemplářů), vytvořený spojením dvou půlválcových kachlů s otevřenou ČVS. Nároží zdobí plastická lišta s prsty tvarovanými prohlubněmi. Jen nepatrně větší (5 mm) formát ČVS mají cihlově červené kachle s medailony, zdobenými motivem Adama a Evy (nejméně 3 exempláře; obr. 7:3) a pelikána, krmícího vlastní krví svá mláďata (nejméně 2 exempláře; obr. 7:4), rekonstruované především podle lépe dochovaných exemplářů z Mohelnice, datovaných do druhé poloviny 15. století (Katalog 1999, III.; Hazlbauer 2001). Stejně jako v Mohelnici i zde je doprovází kachel s motivem českého lva, doložený na Špilberku pouze rohovými zlomky (nejméně ze 4 exemplářů). Opět pouze půlcentimetrový rozdíl v rozměru čtvercové ČVS dělí tyto kachle od poslední skupiny, tvořené erby pánů z Cimburka (nejméně 12 exemplářů; obr. 7:2) a pánů z Kravař (nejméně 1 exemplář), jejichž čtvercové ČVS o hraně 230 mm byly vyrobeny v odstínech šedé a cihlově červené za občasného použití slídového potahu. Ve stejné velikosti, leč v šedém slídovaném provedení je doložen korunovaný říšský orel (nejméně 1 exemplář; obr. 7:5), datovaný podle četných nálezů z archeologického výzkumu hrnčířských pecí na Kapucínském náměstí do poslední čtvrtiny 15. století (Nekuda 1963). Posledním výzdobným motivem ČVS této skupiny je postava běžícího jelena (nejméně 7 exemplářů; obr. 7:1; Katalog 1999, II.).

K tomuto celku zřejmě náleží i neobvykle technicky řešený, původně rohový kachel s půlválcovou komorou, zdobený lípanými kružbami (obr. 6:2). K jeho svislé hraně byla přilepena keramická lišta upravená pouze z čelní strany a kachel byl použit jako římsový (1 exemplář, 100×105×35 mm). Kamnový nástavec, zobrazující obránce hradu v akci, respektuje tvar zobrazeného reliéfu – cimbuří (1 exemplář, 195×115×45 mm; obr. 7:6). Na rozdíl od většiny nalezených kachlů byl tento opatřen bílým nátěrem. S takto upravenými kamny se v Brně běžně setkáváme až od počátku novověku.

S nástupem renesance se Špilberk ocitl v zástavě a později dokonce v majetku města, což se projevilo i v nižším standardu nově budovaných kamen. Nejčastěji se používaly v té době běžné kachle čtvercového formátu s miskovitou prohlubní uprostřed, případně růz-

Obr. 4. Špilberk, neglazované kachle, po r. 1411: 1–2 gryf, 3 čtvrcený štít se znaky Dolních Uher, Království českého, Markrabství moravského? (braniborského?) a římského krále, 4. čtvrcený štít se znaky Horních a Dolních Uher, ovínut symbolem dračího řádu, 5. dvojhlavý orel na štítě.

Obr. 5. Špilberk, kachle z tzv. rytířských kamen, 50. léta 15. století: 1–3 napodobeniny motivů rytířských kamen, 4–6 zlomky vrcholové římsy, 7 šikmo přesekávané nároží, 8 prořezávaný kachel s postavou sv. Jiří, 9 gryf, 10 rozeta.

nou schematickou květinovou výzdobou v rozích (nejméně 37 exemplářů náleží k 5 různým typům). Všechny byly vyrobeny z cihlově červené hmoty a dále pak upraveny slídovým potahem či bílým nátěrem celých kamen. V honosněji vybavených místnostech byla použita zeleně glazovaná kamna, jejichž tvůrce se nechal inspirovat produkcí novokřtěnských dílen na jižní Moravě.¹ Rostlinný motiv vyrůstající z vázy do tvaru srdce (obr. 8:2, 1 exemplář) i propletená srdce pod arkádou (obr. 8:3, nejméně 3 exempláře, z toho 1 rohový) mají shodnou výšku (290 mm). Rozdílná šířka (220 a 245 mm) i ztvárnění podobného zdobného motivu však svědčí o použití v různých otopných tělesech. Jejich vznik lze hledat někdy kolem poloviny 17. století, zánik musíme v případě kachle s arkádou položit před rok 1693. Jedná se o datum založení špilberské barokní kaple, pod jejíž podlahou byly zlomky nalezeny. Vrcholová římsa těchto kamen se skládala z profilovaných kachlů, zdobných mušli uprostřed a hlavičkami s členkami po stranách (obr. 9:3). Zánikový horizont druhého kachle je díky místu nálezů na dně příkopu pod úrovní současných kasemat kladen nejspíše do 1. poloviny 18. století. Rozměry (290x220 mm) i povrchovou úpravou se k této skupině řadí kachel s heraldickým motivem dvouhlavého říšského orla v olivovém zdobném věnci, na jehož prsou je umístěn čtvrcený štítek s nepřiliš čitelným erbem (obr. 8:1, nejméně 1 exemplář).

V souboru se nalézají i torza dvou zeleně glazovaných kamnových nástavců s andělem štitonošem a dvojicí chlapeckých postav, oděných šerpami (obr. 9:1, 2).

Z geometrických ornamentů je třeba zmínit složité tzv. tapetové vzory (5 různých typů), kdy je ČVS členěna protínajícími se kružnicemi s rostlinným dekorem v kruhových výsečích (akant a palmeta). Konečná povrchová úprava je řešena buď bílým nátěrem nebo zelenou glazurou, stejně jako u kachlů jednoduchého tvaru psaníčka (nejméně 5 exemplářů), doplněných rohových jedinců s okoseným nárožím (nejméně 2 exempláře). Místo nálezů pod podlahou barokní kaple je řadí rovněž do průběhu 17. století. Výčet jednotlivých skupin uzavírá množství typicky profilovaných římsových kachlů bez další výzdoby, jejichž povrchová úprava slídovým potahem, bílým nátěrem, případně zelenou glazurou koresponduje s ostatním kachlovým materiálem.

Archivní výzkum

Při hledání odpovědi na otázku, zda lze jmenovitě určit stavebníky dochovaných kachlových kamen na Špilberku, jsme si odpověděly další otázkou. Co vlastně víme o zdejších purkrabích či zástavních držitelích hradu, o lidech, kteří se mimo jiné starali i o vnitřní vybavení spravovaného objektu?

Samotný hrad Špilberk byl od počátku svého založení – někdy po roce 1235 (Cejnková–Loskotová–Plaček 1995, srov. též Jan 2000, 104–105) – až do roku 1560 zeměpanským majetkem. Vedle své prvotní funkce správního centra plnil dále funkci obrannou a hospodářskou.

První přehledný soupis špilberských kastelánů, purkrabích, správců či hejtmanů do odborné literatury uvedl moravský historik Christian d'Elvert roku 1860, kdy vydal samostatné pojednání o brněnském hradu (d'Elvert 1860). Na základě listinného materiálu Archivu města Brna, dále písemností uložených v Moravském zemském archivu a samozřejmě poznatků ze starší i nejnovější literatury jsme se pokusily doplnit a nově sestavit chronologický přehled nejvyšších hradních úředníků a zástavních držitelů.

Z dějin správy víme, že na jednotlivých hradech, ať královských či šlechtických, popř. církevních (nikoliv správních), stáli v čele purkrabí, tedy správci, jmenování majiteli hradů. Prvotní označení „castellanus“ neboli hradecký správce bylo používáno více ve spojitosti se starými zeměpanskými hrady, zatímco novější „burggravius“ lze vztáhnout k nově budovaným kamenným hradům 13. století. (Starší výraz později značí jak samotného úředníka – purkrabího v pravém slova smyslu, tak i další osoby příslušející k danému hradu, zvané též hradčané.) Hned od začátku své existence měli vytyčené pravomoci nad místní osádkou včetně čeledi a také nad příslušejícím územním okrskem. V neklidných dobách

samozejmě hájili svěřený hrad i jeho nejbližší okolí. Do přelomu 12. a 13. století byli kasteláni nejvýznamnějšími hradeckými úředníky. Ve 13. století si své postavení v rámci panovnického dvora udrželi jen kasteláni (purkrabí) hlavních hradeckých center, a to až do poloviny 14. století (Janiš 1999, 236–237, 246, 251–252, 259–260, 263–267). V této době již význam purkrabského úřadu poklesl (Janiš 1999, 42–45, 47, 165, 216). Dle Janáka a Hledíkové přináležel brněnský purkrabí do roku 1406 ke královským úředníkům. Od tohoto data je poprvé zmiňován mezi nižšími úředníky zemského soudu (olomoucký purkrabí od roku 1412) (Janák–Hledíková 1989, 268–271, 65, srov. též Horna 1923, 18). Toto mínění poopravuje Janiš na základě mladších pramenných údajů z Knihy tovačovské. Domnívá se, že purkrabí spolupracovali již od druhé poloviny 14. století s menšími soudními úředníky (Janiš 1999, 165, 217).

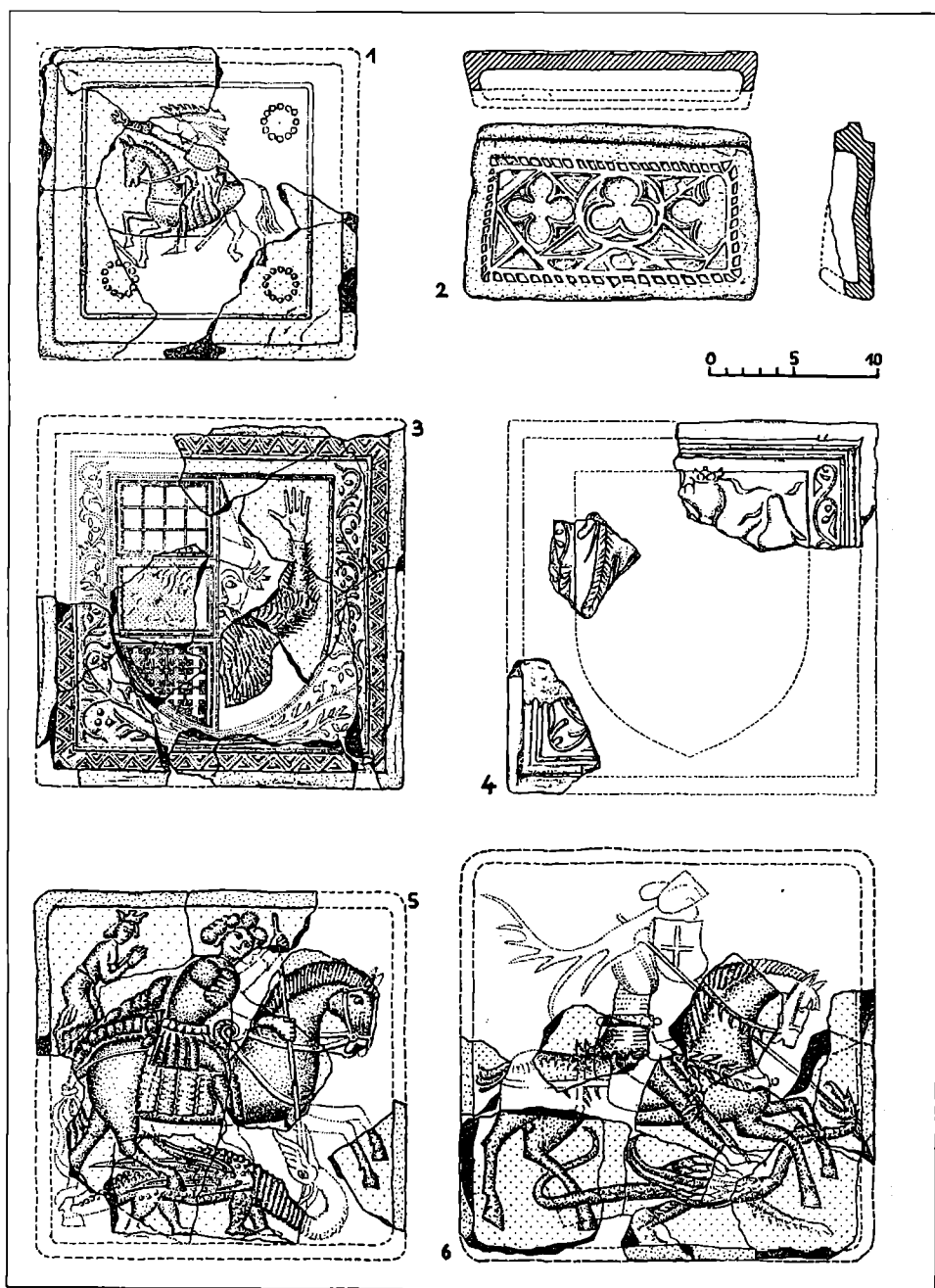
Město Brno se stalo významnou regionální rezidencí již ve 13. století. První listinně známý brněnský purkrabí je Tas erbu orlího křídla, doložený k roku 1226.²

Avšak teprve od 40. let 13. století lze purkrabský brněnský úřad spojovat s nově budovaným zeměpanským kamenným hradem nad městem. Pro období Přemyslovců známe ještě dalších šest purkrabí: Ratibora (1235), Záviše (1238), Přibyslava z Křižanova (1239–1240), Hartleba (1240), Hartleba st. z Dubna (1286) a Vikarda z Polné (1303). Posledně jmenovaný byl manželem levoboké dcery Přemysla Otakara II. Alžběty (Jan 2000, 104–105, Janiš 1999, 246).

V době panování lucemburské sekundogenitury se v královském městě Brně usadil na období více než půl století (1349–1411) panovnický dvůr (Mezník, 1999, 175–178, 242–246, 287–290, srov. též Baletka 1996, 259–532). Výhodné umístění města na zeměpisné mapě Moravy, existence rezidenčního hradu Špilberka, dominujícího (na rozdíl od Olomouce) městu a okolní krajině, bezprostřední blízkost rozsáhlého zeměpanského statku Veveří a přítomnost četných církevních institucí ve městě či blízkém okolí, to vše rozhodlo o výběru markraběcího sídelního města (Baletka 1996, 280). Morava měla po téměř sto letech opět vlastního panovníka (Mezník 1999, 56).

Od nástupu prvního Lucemburka na český trůn až do doby úmrtí posledního mužského potomka se v purkrabském špilberském úřadu vystřídal na 12 / 13 šlechtických reprezentantů (až na jednu výjimku).

Jako prvního lze jmenovat **Jana** (či Ješka) z **Meziříčí**. Byl to příslušník z rodů erbu křídla (OSN XVII, 239; Dvorský 1908, 63). Poněvadž křestní jméno Jan bylo ve starší meziříčské linii velmi oblíbené, nositelé tohoto jména se od sebe těžko rozlišují. Na základě mezerovitě dochovaných listinných zmínek tak nelze přesně oddělit otce od syna, což se týká i prvního purkrabského doby lucemburské (srov. Šebánek 1932, 363 a Hosák 1937, 66–68). Jan z Meziříčí vstoupil do moravské zemské politiky na jaře roku 1300 (CDM V, 121–122, č. 117), kdy vykonával jeden rok podkomořský úřad, který opětovně držel (pokud nešlo o jeho jmenovce) k roku 1323 (Jan 2000, 186–187).³ Po vymření Přemyslovců se pán z Meziříčí stal stoupencem rakouské strany. Jeho návrat do řad úřednictva se konal roku 1314, kdy zastával funkci brněnského purkrabího (Zemek–Turek 1983, 179/č.53). Tentýž úřad mu byl svěřen ještě v letech 1317 a 1318 zároveň s postem olomouckého komorníka (Hosák 1937, 66; Šebánek 1932, 83/č. 443; CDM VI, 112, č. 141). Žil-li náš Jan z Meziříčí ještě k roku 1335 (Hosák 1937, 68; srov. též Dvorský 1908, 63), v první polovině 20. let 14. století již nezastával úřad brněnského purkrabího, ale opětovně komorní „provinciální“ úřady, tedy funkci olomouckého, brněnského a znojemského komorníka⁴ (1322–1325) (Šebánek 1932, 94/č. 492, 100/č. 519; Hosák 1937, 66). Nejpozději od roku 1314 bylo brněnské a znojemské komornictví sloučeno, ovšem v písemných pramenech je citováno vždy odděleně. Definitivní sjednocení obou provincií naznačuje užití obratu „camerarius zude generalis“, jak byl titulován v roce 1322 Jan z Meziříčí (Janiš 1999, 164–165).⁵ V době svého působení na hradě Špilberku obdržel v létě roku 1314 od dolnokounického kláštera na doživotí lénem tvrz a dnes již zaniklou ves Koválov u Žabčic (Brno-venkov) (Zemek–Turek 1983, 179/č. 53; Nekuda 1961, 98–99), pravděpodobně po vymření zakladatelů šlech-

Obr. 6. Špilberk, 1. polovina 15. století: 1 turnajový jezdec, 2 římsový kachel s lípanými kružbami, 3 heraldický kachel s půleným štítem, 4 heraldický kachel s korunovanou orlicí, 5 sv. Jiří s klečící postavou princezny, 6 sv. Jiří.

tického sídla. Nový majitel však neměl dostatečný zájem upravit získaný objekt k trvalému bydlení (Nekuda–Unger 1981, 158–161; Plaček 2001, 303). Úzké vazby na moravské klášterní kruhy se dále odrážejí v Janově donaci jistých statků žďárskému klášteru. Roku 1317, opětovně jako špilberský správce, věnoval této komunitě ves Szazomín a 5 lánů v Hruškách, což bylo stvrzeno olomouckým biskupem Konrádem, a na sklonku života, v roce 1330, ještě vsi Trutmanice a Pavlovice (CDM VI, 88–89/č. 116, 303–304/č. 395; Hosák 1938, 78).

Karel Lucemburský, kterému po odchodu z Itálie roku 1333 král Jan udělil titul markraběte moravského, se poprvé vypravil na Moravu v srpnu roku 1334. I zde se zaměřil na zpětné získání královských majetků, které byly za otcovy vlády z velké části rozdány nebo zastaveny, což se týká i brněnského hradu, který první Lucemburk zastavil. Nevíme však kdy a komu. K roku 1335 bylo toto zeměpanské zboží již vyplaceno (Hosák 1938, 186).

O Konrádu z Bitýšky (de Vitis) jako držiteli purkrabského úřadu máme sporé údaje. Vyjdeme-li z politického dění v zemi, lze hypoteticky předpokládat, že markrabě Karel hledal své vlastní úředníky nejen mezi šlechtou, ale i patricijskými rody. V první polovině 14. století nacházíme mezi starobylými měšťanskými brněnskými rodinami (vedle Alramů, Anshelmů, Goblinů, Smelclinů aj.) i rodinu de Vitis. Jeden z jejich členů (Luczko) v letech 1325–1347 náležel k užšímu úřednickému aparátu města (Mezník 1962, 56; Flodr 2001, 108, 152, 224, 225). Není vyloučeno, že jeho synem byl Mikuláš Luckův, pozdější Karlův kancléř v letech 1346–1350. V listinném brněnském materiálu je Konrád de Vitis jmenován špilberským purkrabím pouze jednou. Jako takový tlumočí formou zeměpanského mandátu přísežným města Brna negativní postoj markraběte k rozvíjejícím se řemeslným specializacím ve městech. Těžko datovatelný text se zachoval v právní brněnské knize a předpokládáme, že se váže k počátkům 40. let, snad k roku 1343 (Hosák 1938, 187; Flodr 1990, 2001, 59).

Úřad špilberského purkrabího dosáhl význačného postavení zejména v druhé generaci moravských Lucemburků. Přináležel ke špičkám dvorských úředníků. Vykonával všechny obvyklé činnosti běžné u kteréhokoliv hradního purkrabího. Opětovně známe tohoto dalšího úředníka pouze jménem. Roku 1370 byl přítomen ve funkci špilberského purkrabího otevření zemských desk v Brně šlechtic **Dubek** (Baletka 1996, 302).

Poslední dva lucemburští purkrabí byli Valentin z Přestavlk a Hynek z Pacova.

Valentin z Přestavlk (1358–1397) pocházel z drobného vladyského rodu, usedlého na Přerovsku. Přestavlců se živili převážně jako profesionální válečníci. Zmiňovaný Valentin započal svou životní kariéru asi již v 70. letech 14. století u Lacka z Kravař, pozdějšího stoupence markraběte Jošta, dále spojení uherského krále Zikmunda a nakonec i obdivovatele M. Jana Husa (Štěpán 1991, 217 an., srov. též Mezník 1999, 541). Když Lacek z Kravař společně se svými bratry vložil do olomouckých zemských desk 7. ledna 1374 vzájemný spolek a poručenství nad sirotky v případě smrti některého z nich, provedl zároveň, ač nejmladší, prodej části společného majetku. Budoucí špilberský purkrabí koupil od svého „zaměstnavatele“ ves Majetín s tvrzí (Hosák 1938, 503; Baletka 1996, 458) a Lhotu s lesem, mlýnem a vším příslušenstvím (ZDO I, 81/č. 450), kterou však prodal již roku 1377 (ZDO I, 108/č. 325). Oproti tomu Majetín drželi Valentinovi potomci až do poloviny 15. století (Plaček 2001, 371). Avšak již předtím vlastnil jinou Lhotku s příslušenstvím, kterou zakoupil od Drcha a Pertolta z Lipňan roku 1368. Tuto lokalitu nelze bezpečně topograficky určit (ZDO I, 49/č. 997).

Za otevřeného konfliktu mezi bratry Joštem a Prokopem v letech 1381–1382 Lacek z Kravař pravděpodobně přešel spolu s většinou členů rodu do řad Prokopových stoupců. A právě v předvečer vypuknutí bojů na Moravě mohlo dojít k roztržce mezi panem z Kravař a vladýkou z Přestavlk, která urychlila Valentinův vstup do služeb markraběte Jošta (Štěpán 1991, 224). Na počátku roku 1382 (6. února) vystupuje již jako ručitel a zároveň purkrabí na Špilberku ve věci prodeje vsi žďárského kláštera – Zbánic (CDM XI, 226–227/č. 252; MZA, A 1, inv. č. 178). Svěcený úřad vykonával s největší pravděpodobností až do roku 1389 (Baletka 1996, 458).

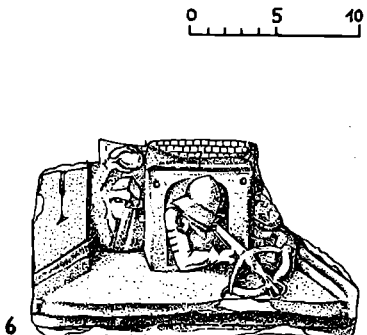
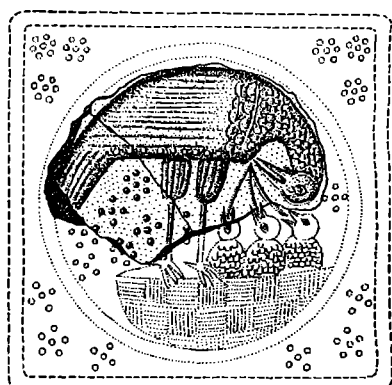
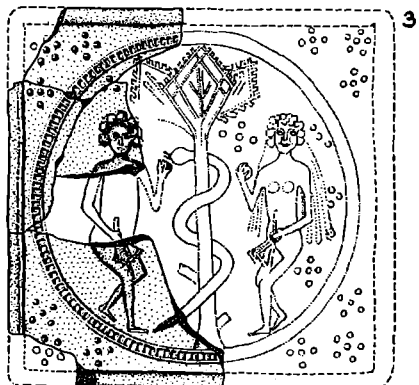
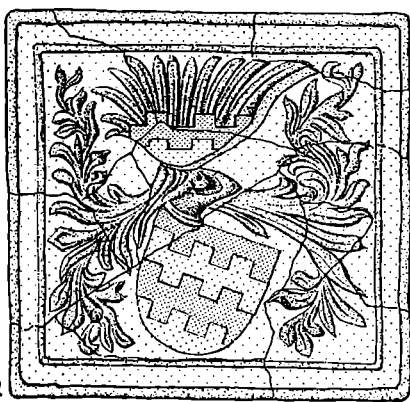
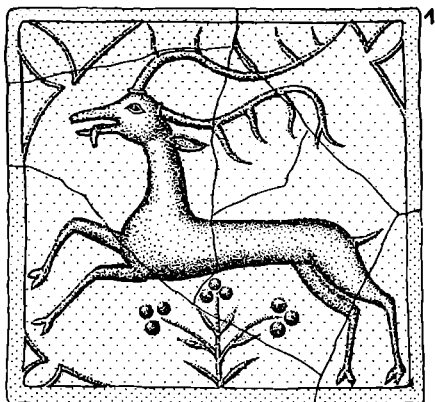
Valentin z Přestavlk byl dvakrát ženat. Roku 1358 připsal první manželce Herše věno na svém majetku (ZDO I, 27/č. 557). O patnáct let později je připomínána jeho druhá žena – Eliška. (Pilnáček 1930, 103/č. 263). Také jeden ze synů, Bohuněk Valentinův, řečený Valentin mladší, vstoupil do zeměpanských služeb a roku 1402 byl purkrabím na Veveří. Před rokem 1437 válčil ve službách pana Voka ze Sovince na Rožnově (Baletka 1996, 302–303, 458; Urbánek 1939, 42–43, pozn. 185). Připomíná se ještě k roku 1446 jako Bohuněk Valentin Jankovský z Majetína (Dřímál 1966, 89–90).⁶ V listinném materiálu se náš Valentin z Přestavlk po roce 1397 již nevyskytuje.⁷

K drobnému jihočeskému vladyckému rodu z Táborska, který se v markrabství objevuje na počátku druhé poloviny 14. století, příslušel i **Hynek z Pacova**, jenž přišel na jižní Moravu patrně počátkem 15. století. V Joštových službách se s největší pravděpodobností vyskytoval na podzim (v říjnu) roku 1401 (Baletka (1996, 452) podchytil Hynka až v purkrabském úřadu), kdy společně s hofmistrem markraběnky Alžběty Opolské, Sulíkem z Radkova a dále s Ješkem Hruškou, Václavem Hazem a rychtářem Friczem za asistence městských biřiců a tichého souhlasu markraběte vtrhli na jakubskou brněnskou faru, kde uloupili kostelní jmění, násilím vypudili přítomné představené oslavanského kláštera a ostatní kněze (Dřímál a kol. 1969, 93–94). V únoru 1405 je poprvé uváděn jako brněnský hejtman, což je synonymum pro špilberského purkrabího. Až do léta roku 1411 zastával tento úřad. Postupem doby se pro svého panovníka stal nepostradatelným a důvěryhodným spolupracovníkem. Markrabě pověřoval Hynka řadou důležitých úkolů v zemské správě, hlavně po čas své nepřítomnosti v zemi. Tak Hynek např. uzavíral s dalšími šlechtici na podzim 1406 příměří s vyslanci rakouského vévody Leopolda IV. (Hamannová 1996, 235–236), o rok později byl členem rady, vyslané do Rakous. V srpnu a říjnu 1408 obnovoval městskou radu ve Znojmě a Jihlavě. Během pobytu Jošta v Braniborsku zastával Hynek funkci zemského hejtmana. ⁸ V této funkci potvrdil v listopadu 1409 opětovně městskou radu v Jihlavě (Baletka 1996, 303, 452; Pilnáček 1930, 10–11/č. 7). Na počátku roku 1409 moravské správní orgány důrazně zahájily tažení proti bojovným šlechtickým družinám na západní a jižní Moravě. Nejdříve byly na jaře úspěšně obléhány hrady Kraví Hora u Náměště nad Oslavou a Rabštejn (srov. též Hoffmann 1994, 80–81). V témže roce údajně i brněnský hejtman Hynek z Pacova za spolupráce znojemských měšťanů zajal velitele odbojných lapků – Jindřicha z Kunštátu a Jevišovic a jeho bratrance Petra. Tito byli odvezeni do Brna a zde popraveni (Hoffmann 1986; Mezník 1999, 297).

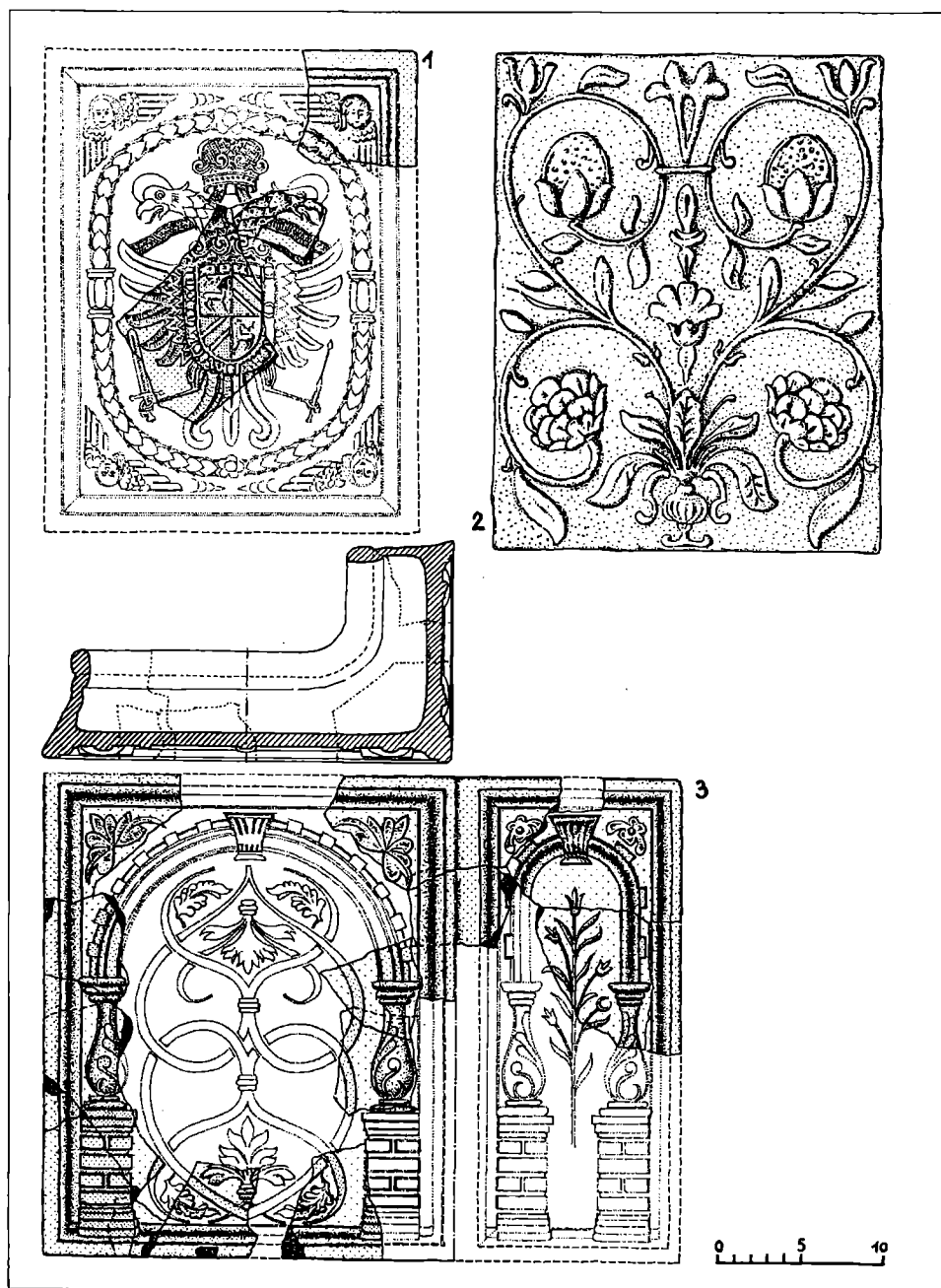
Během svého krátkého působení na Moravě Hynek z Pacova získal určitý majetek. Snad s podporou Jošta se uvázal asi hned na jaře 1407 (či spíše 1409?) (srov. Plaček 2001, 668) ve statek valečský (srov. též Brandl 1873, 173/č. 705), který spadl zpět na markraběte, když byl zabit Jan Hovorka z Valče, kdysi straník Prokopův (Baletka 1996, 453). Roku 1409 se stal spolumajitelem s Vilémem Zajícem z Valdeka, Přibíkem z Krutěnic a brněnským měšťanem Václavem Hazem a jeho otcem Konrádem Hazem z Černovic vsi Řečkovice (dnes součást města Brna) (ZDB I, 285/č. 61; Hosák 1938, 209; Baletka 1996, 452; Mezník 1962, 61, 75–76). Vedle držby výše uvedených majetků vlastnil ještě Hynek v městě Brně měšťanský dům ležící v tzv. Měšťanské ulici (dnes Jánská), jež v červnu roku 1411 daroval své manželce Čence z Ronova, sestře Jana Hlaváče z Ronova. Jako spoluvlastník domu byl zapsán i Václav Haz (AMB, rkp. 48, fol. 544r; Brandl 1873, 599–600/č. 944–945; Mezník 1962, 76; Baletka 1996, 453).

Hynek z Pacova umírá pravděpodobně ke konci roku 1411, i když jako nebožtík je uváděn až k prosinci roku 1414 (Brandl 1873, 295/č. 1257). Vdova Čenka vstoupila do druhého manželství s Rackem z Vyškova. Zemřela někdy po roce 1420 (Pilnáček 1930, 10/č. 7, 65/č. 140, 311/č. 1074). Po smrti markraběte Jošta napadli Valentin z Majetína (syn předposledního lucemburského špilberského kastelána) a Mikuláš z Mochova její věno pojištěné na Valči (Brandl 1873, 213/č. 950).

Markrabě Jan Jindřich pravděpodobně opravoval a dále rozšiřoval hrad Špilberk. Vedle toho stavěl nedalekou letní rezidenci v Nové Vsi, tj. Králově Poli (dnes součást města Brna),

Obr. 7. Špilberk, 2. polovina 15. století: 1 jelen, 2 heraldický kachel s erbem pánů z Cimburka, 3 Adam a Eva v medailonu, 4 pelikán v medailonu, 5 dvouhlavý korunovaný orl, 6 nástavec s obránci hradu.

Obr. 8. Špilberk, 16.–17. století, zelená glazura: 1 řádkový kachel s heraldickou výzdobou, 2 řádkový kachel s rostlinným ornamentem, 3 rohový kachel s motivem propletených srdcí pod arkádou.

kteřou později věnoval místnímu kartouzskému klášteru. Lze předpokládat, že i sám Jošt pokračoval v dostavbě hradu, a že se na ní podílel i Jindřich Parléř z Gmündu, který byl v letech 1381–1387 markraběcím dvorním stavitelem (Mezník 1999, 179, 242).

Na konci vlády Jana Jindřicha patřilo markraběti na Moravě 48 hradů, u dalších 12 1/2 hradu byl markrabě lenním pánem. Roku 1410, kdy Joštova vláda pomalu končila, nemáme jen u 11 hradů žádné doklady o tom, že by byly zastaveny, darovány či prodány. Jeden z nich byl sídelní Špilberk a také dalších pět hradů v markraběcích městech nebo v jejich bezprostřední blízkosti (Ivančice, Jemnice, Přerov, Uherský Brod, Znojmo). Markrabě zůstal vrchním lenním či zástavním pánem u 31 hradů, ty však fakticky neovládal (Mezník 1999, 291–292, srov. tentýž 1998, 51–64).

Na základě dohod mezi bratry Václavem IV. a Zikmundem Uherským se starší Václav ujal vlády na Moravě po smrti bratrance Jošta (18. ledna 1411). Markraběcí dvůr i kancelář se v průběhu roku 1411 rozpadly a odpovědnost za správu a bezpečnost země spočinula především na bedrech zemských úředníků, které Václav dosadil. Do čela zemské vlády byl jmenován nejmocnější a nejbohatší moravský pán, námi již výše zmiňovaný **Lacek z Kravař** (Štěpán 1993, 33–39). Lackův osobní příklon k husitství ovlivnil politický vývoj Moravy v druhém desetiletí 15. století (až do léta 1416) (Mezník 1999, 404, 409–411).

Pro dobu vlády Václava IV. máme nepřímé informace o dvou špilberských purkrabích, a to až po smrti zemského hejtmana. Roku 1417 zastavil český král své město Pohořelice jistému **Hanuši Ameisserovi**, který je uváděn jako špilberský purkrabí. V úřadu byl pouze jeden rok. I držba Pohořelic byla krátká, neboť již v dubnu roku 1421 Zikmund město propůjčil Vokovi z Holštejna (AČ VII, 581–582/č. 33), aby na podzim (21. října) téhož roku město předal svému budoucímu zeti Albrechtu Rakouskému (Kratochvíl 1913, 35–36; Sedláček 1914, 164/č. 1178; Hosák 1938, 238).

Jan Leskovec z Leskova (často řečený Leskovec z Červeného Martínkova), příslušník jihočeské šlechty (Počátky), přišel na Moravu počátkem 15. století (OSN XV, 915). V letech 1412, 1415, 1417 a 1418 vedl různé soudní pře jako žalující či poháněná strana u zemského brněnského soudu pouze v majetkových záležitostech (Brandl 1873, 250/č. 304, 262–263/č. 1068–1070, 359/č. 1448, 1878, 15/č. 76, 22/č. 26). Dle Pilnáčka (1930, 435/č. 1770) vlastnil již od 1407 Stojišice u Nové Říše (později zaniklou osadu) (srov. též Hosák 1938; 37, Nekuda 1961, 73) a Červený Martínkov (Brandl 1873, 263/č. 1070).⁹ Svůj zemskodeskový majetek Jan Leskovec rozšířil dále roku 1417, kdy od Viléma z Prostého odkoupil polovinu vsi Olešné (Horní) s příslušenstvím, dále ves Prostý a Malý Jeníkovec (ZDB I, 318/č. 477). Veškeré Janovy statky ležely na Telecku, Dačicku a Třebíčsku v dosažitelné vzdálenosti od českého majetku. Moravské zboží bylo však po roce 1447 rozprodáno starším synem Arnoštem (ZDB I, 369/č. 605, Hosák 1938, 25, 39, 152).

K polovině roku 1418 Leskovec vystupuje z titulu špilberského purkrabího jako jeden z rozhodčích ve věci desátků ze židlochovických vinic, patřících brněnským měšťanům (AMB, SLML 1418, VIII. 13.; Dřímál 1965, 27–28). Po roce tak střídá v purkrabské funkci Hanuše Ameissera a snad v ní setrval až do konce roku 1421 (srov. Urbánek 1939–40, 261, pozn. 6 tamtéž). Boček ho uvádí i jako místopodkomořího k roku 1419. Problematikou tzv. „menších“ zemských úředníků neboli podúředníků se nejnověji zabýval Janiš (1999, např. 216).

Jan Leskovec byl ženat. Nevíme však odkdy a s kým. Dospělého věku se prokazatelně dožili synové Arnošt (srov. dále) a Václav (OSN XV, 915; Pilnáček 1930, 435/č. 1770; Hoffmann, Křesadlo, 1971, inv. č. 99). V době husitských nepokojů Leskovec seděním na Červeném Martínkově u Mor. Budějovic zůstal věren svému zeměpánovi, a proto také na jaře roku 1421 husité ohrožovali zdejší tvrz. Tu úspěšně dobyli¹⁰ a vybudovali zde druhé středisko radikálních husitů na Moravě (po Nedakonicích u Uh. Hradiště). Dalším nedalekým prohutským centrem byl hrad Jevišovice, náležející pánům z Kunštátu, který byl v říjnu téhož roku obléhán a během pěti dnů dobyt a těžce poškozen (Mezník 1999, 419; Plaček 2001, 282). Pán z Leskova se nadále zapojoval aktivně do války na českomorav-

ském pomezí. Zde se střetaly zejména jihlavská osádka s táboorskými posádkami (pelhřimovskou a snad i řečickou). K větší srážce došlo počátkem roku 1424 u Želiva, kde zahynul i bývalý špilberský purkrabí a jeden z posledních králových přívrženců z české oblasti (Hoffmann 1961, 173; srov. též OSN XV, 915).

Král Zikmund se pokusil pronásledovat husity na Moravě i pomocí zeměpanského aparátu. Listem z února roku 1422 pověřil Petra Kutěje popravou na Veveří¹¹ a v dubnu téhož roku konfiskacemi statků vikleřistů a dohledem nad řádným převáděním odúmrtních statků do královské komory (Bretholz 1893, 89–90; Urbánek 1939–40, 265). Za své služby byl odměněn roku 1424 zástavou hradu Veveří s příslušenstvím (srov. též. Sedláček 1914, 130/č. 921). Moravský rytíř Petr Kutěj, kterého řadíme k tzv. „služební“ šlechtě, neboť nevládnul žádný zemskodeskový majetek, zemřel v bratislavském vězení koncem ledna roku 1433, jako jeden z hlavních iniciátorů prohusitského spiknutí. Zdejší skupina udržovala spojení s velitelem trnavské posádky Blažkem z Borotína, jemuž měla 27. listopadu 1432 usadnit půlnoční vpád do města (Urbánek 1939, 23; Varsík 1965, 181–182; Šmahel 1996b, 137).

Pozice Albrechta Rakouského v Markrabství moravském byla posílena na jaře 1422 jeho jmenováním zdejším místodržícím. Zikmund mu přímo podřídil hrady Špilberk a Veveří a města Brno, Ivančice a klášter Třebíč. (Již v září 1421 získal města České Budějovice, Jihlavu, Jemnici a Pohořelice.) Albrecht měl právo dosazovat a sesazovat úředníky a purkrabí kromě těch míst, kam dosadil jeho tchán své Uhry. Žel není jasně vymezen vztah místodržícího k hejtmanovi a zemské správě ani oblast „přímé zeměpanské moci“ (královských měst a zeměpanských hradů). Počet Zikmundových služebníků přesně nelze určit, neboť své věrné stoupence odměňoval různě. Hlavními Albrechtovými oporami na Moravě se stávají rakouští velitelé hradních (Špilberk) nebo městských (Jihlava, Znojmo) posádek, ze kterých někteří později pronikli mezi moravskou šlechtu (Válka 1982, 53–54).

V průběhu jednoho roku – 1422 – se vystřídali na Špilberku dva šlechtičtí „správci“. **Rudolf z Retzu**, kterého uvádějí jako špilberského purkrabího pouze starší historici (Wolny 1836, 77; d'Elvert 1860, 7) a **Hartneid z Lichtenštejna**, který společně se svými bratry a blízkými příbuznými ovládal od konce prvního desetiletí 15. století postupně důležité hrady na moravsko-rakouském pomezí. (Srov. např. Hosák 1938, 999, 246, 254, 250, 363; Sedláček 1914, 149/č. 1037–1038, 166/č. 1190; Zemek–Turek 1983, 252; Podivín 1997, 157, 528–529; Válka 1987, 69). Výčet majetkových zisků i ztrát tehdy ještě „rakouských“ Lichtenštejnů (Válka 1982, 55; Zemek–Turek 1983, 252/č. 310) nelze shrnout do několika vět. Tato problematika je složitá a vědomě ji opomíjíme.

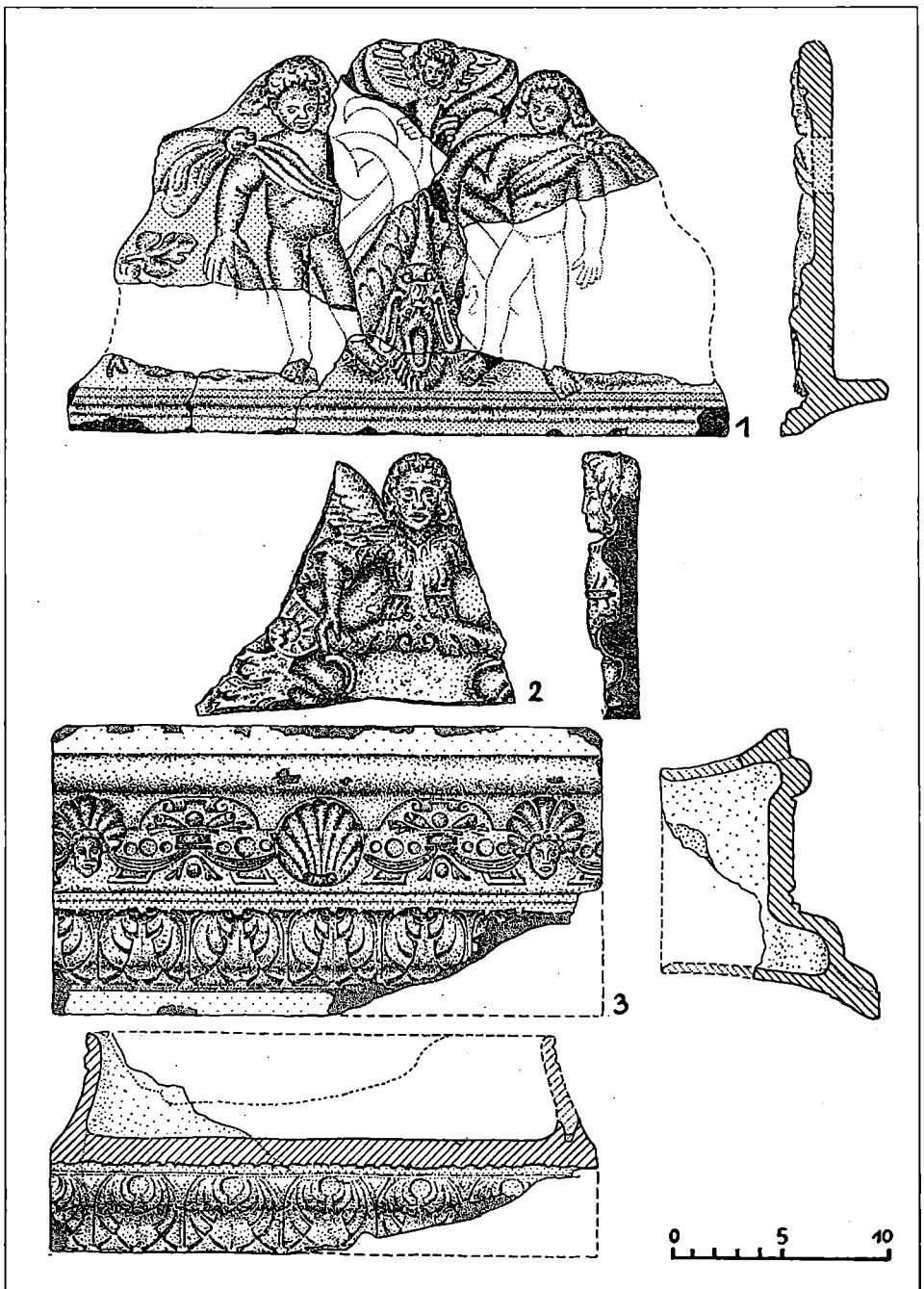
Po úspěšné protihusitské ofenzivě na podzim roku 1421 na jihozápadní Moravě, byl v Brně 17. listopadu uzavřen nový landfrýd, nevýhodný pro moravské husitské pány. Ten, kdo nestvrdil dohodu, byl prohlášen za zemského škůdce. Jako devátý v pořadí přivěsil svou pečeť i Hartneid z Lichtenštejna, jinak též z Mikulova (MZA, A I, č. 350; AČ X, 246–250/č. V; Mezník 1999, 421).

K 1. lednu 1423 král Zikmund zprostil Lichtenštejna na jeho vlastní žádost „opatrování“ brněnského hradu (kde vykonával i určité udržovací stavební práce) a zboží udělil Václavu z Dubé. Hartneid byl v té době vážně nemocen, neboť pro případ zhoršení jeho zdravotního stavu, měl hrad předat novému nástupci osobně tehdejší špilberský úředník Bavor z Holovous (MZA, G 124, inv. č. 164; Sedláček 1914, 170/č. 1228; Hosák 1938, 189; Turek 1951; Zemek 1978, 173; Zemek–Turek 1983, 253/č. 314; Pilnáček, 1930, 210/č. 676).

Ještě na podzim roku 1425 potvrdil král Zikmund panu z Lichtenštejna svobody českých králů (srov. např. Sedláček 1914, 174/č. 1255). Hartneid z Lichtenštejna umírá v rozmezí let 1426–1430 (Zemek–Turek 1983, 255/č. 319, 320, 322).

Počátkem roku 1423 bylo špilberské zboží postoupeno **Václavu z Dubé a na Leštně**.

I když katolík Václav z Dubé přináležel k příznivcům M. Jana Husa a doprovázel ho do Kostnice, po smrti krále Václava IV. zůstal věren poslednímu členu rodu Lucemburků. Roku 1419 ustanovil nový panovník tříčlennou prozatímní vládu, do níž jmenoval také pána z Dubé, který převzal podkomožský úřad a následujícího léta se stal i pražským pur-

Obr. 9. Špilberk, 16.–17. století, zelená glazura: 1 kamný nástavec s antickým motivem, 2 kamný nástavec s motivem anděla šůtonoše, 3 římsový kachel. Kresby Augustin Štrof.

krabím (OSN VIII, 78; Baum 1996, 184–185; Šmahel 1996, 271, 273; 1996a, 22). Do moravských poměrů poprvé zasáhl tento vlivný český úředník již v květnu 1422, kdy jako člen Zikmundovy rady dosadil společně s Janem z Riesenburku jménem krále za zemského moravského hejtmána Petra Strážnického z Kravař (AČ III, 494–495/č. 224; Válka 1982, 56). O rok později již ležel s ostatními moravskými pány před hradem Náměšť na Hané, která byla obsazena husitskou posádkou Ctibora Tovačovského z Cimburka (Urbánek 1939–40, 266; Válka 1982, 59).

Než Václav z Dubé získal v zápisné držení hrad Špilberk, byl mu pravděpodobně koncem roku 1421 zastaven jiný moravský hrad – Bzenec se vším příslušenstvím v hodnotě 800 kop gr. (Sedláček 1914, 131/č. 931). Hrad byl patrně roku 1423 husity dobyt a zničen (Plaček 2001, 150–151). V Čechách držel snad ve stejném časovém období (1421) královský hrad Žleby, který mu byl propůjčen za 1 200 kop gr. s podmínkou „zachování práva otevřeného hradu“ (Sedláček 1914, 123/č. 866; Durdík zástavu neuvádí (1999, 646). Celkově páni z Dubé za Zikmundovy vlády coby zástavní držitelé zaplatili za držbu královského zboží sumu ve výši 8 775 kop a 30 gr., z čehož pouze na Václava připadá 2 000 kop gr. (Sedláček 1914, 123/č. 866, 131/č. 931; Moravec 1985, 103).

Prvního října 1423 se Morava (s výjimkou olomouckého biskupství a opavského vévodství) fakticky stala součástí Albrechtova státu, a tak i brněnský hrad opětovně změnil vlastníka. Dočasný špilberský držitel Václav z Dubé už není dále listinně doložen. Buď odešel do ústraní, nebo v druhé polovině roku 1423 zemřel. Sedláček klade dobu úmrtí již k roku 1422 (OSN VIII, 78).

Po převzetí vlády na Moravě začal Habsburk intenzivněji uvádět do země rakouské hejtmány a zoldnéře. Zatímco Zikmund Lucemburský se opíral při obsazování královských úřadů od doby kostnického koncilu převážně o švábské šlechtice, rakouský vévoda se obklopoval šlechtici z dědičných zemí (Urbánek 1939–40, 266).

Představitelé města Brna obdrželi v lednu 1424 Albrechtův list z Vídně, v kterém jim sdělil, že do města posílá Mikuláše Seebecka (ze Sebensteina)¹² s částí svého lidu a že mu poručil, aby obsadil Špilberk a držel jej Albrechtovým jménem. Zároveň prosí Brňany, aby novému správci byli nápomocni při zajišťování životních potřeb i jiných věcí (AMB, SLML, 1424, I. 12, Vídeň; Hosák 1938, 188; poopravujeme Válku 1985, 93 a hlavně pozn. 13 na s. 104). Koncem listopadu téhož roku vévoda Albrecht potvrdil jako moravský markrabě přímo na hradě Špilberku purkmistru, přísežným měšťanům, obci a všem obyvatelům města dosavadní brněnská privilegia a svobody (AMB, SLML, 1424, XI. 20, Špilberk u Brna). Mikuláš Seebeck byl ve službách rakouského vévody již od roku 1414, kdy zastával hejtmánství v městě Laa (Urbánek 1939–40, 291).

V letech 1427–1429 (snad do jara) (AMB, SLML, /1428/, II. 7, Brno; Šmahel 1996a, 210) vystřídal Mikuláše Seebecka ve funkci špilberského hejtmána Vilém Waldner (Valder) (též von Vald) (Urbánek 1939–40, 291). Albrechtovi hejtmánové všeobecně v královských městech měli důležité postavení. Např. jménem zeměpána obnovovali městskou radu, přijímali platy z města a účastnili se uzavírání kratších či delších lokálních příměří, tedy rozhodovali sami o místních vojenských věcech (Šimeček 1955, 46–47; Hoffmann 1961, 160). Zásluhou tzv. Duchcovského kodexu a listin uložených v Archivu města Brna se nám zachovala z let 1427–1432 řada opisů a též originály listů stvrzujících příměří nejen tábořských hejtmánů s Brnem a Albrechtovou stranou, ale i husitských šlechticů (většinou z okolí Brna a jihozápadní Moravy) (např. AMB, SLML, 1427, V. 7, Bučovice; 1432, III. 29, Doubřavice). Přejedání od války bez pravidel k válce „rytířské“ a zejména možnost obnovit v okolí města bezpečnost pro zemědělské práce včetně sběru vína (AMB, SLML, 1432, IX. 25, Židlochovice) a zajišťování nutných životních potřeb, to jsou největší klady dohod, které uzavírali zprvu Albrechtovi zemští úředníci, hejtmánové či spojenci sami (Urbánek 1939–40, 288–292; Válka 1987, 73–74). Stanovená pravidla však nechránila brněnské obchodníky a řemeslníky na cestách s jejich zbožím (Dřímál a kol. 1969, 98). Od počátku srpna roku 1433 uzavírají moravští husité příměří přímo s Albrechtem. O písemné dohodě byli hejtmánové

sice uvědomování, ale do samotného právního aktu již nevstupovali (Válka 1987, 77–78, srov. dále AMB, SLML, 1433, VIII. 2, Sádek; 1433, VIII. 6, Vídeň).

Vilém Waldner před svým dvouletým působením v Brně vykonával krátce funkci velitele jihlavské žoldnéřské posádky, prokazatelně od června 1423 do počátku ledna 1424 (Hoffmann 1961, 158; Šmahel 1996a, 142). Další osudy tohoto válečníka po roce 1429 nám nejsou známy.

I další špilberský hejtman **Vilém Ebser** (Ebsar) působil pravděpodobně v rozmezí let 1425–1428 nejdříve v Jihlavě (Urbánek 1939–40, 283; Hoffmann 1961, 160–161, 177). Na jaře 1429 vystupuje jako královský rukojmí (před Bratislavou) již ve funkci brněnského purkrabího (Šmahel 1996a, 210). Listinně je doložen na Špilberku až do léta roku 1433 (a nepřímě do léta 1434). (MZA, E 39, inv. č. 8; AMB, SLML, 1432, IV. 30, Letovice; Šmahel 1996a, 253; Lehotská a kol. 1956, 187/č. 1315; Šebánek 1932, 270/č. 1288). K roku 1432 (AMB, SLML, 1432, IV. 30, Letovice) zastával úřad brněnského a pohořelického hejtmana. Duplicitě úřadů odpovídá i zjištění, že Vilém měl svého špilberského zástupce, prokurátora Jana, řečeného Hauenschilt z Chebu. Vilém Ebser se stal mezi tehdejšími rotmistry nejúspěšnějším a zároveň nejoblíbenějším Albrechtovým vojenským velitelem na Moravě (Urbánek 1939–40, 283).

Poslední tři jmenovaní brněnští hejtmané byli ve službách Habsburka a jejich osobní život i úřední kariéra byly úzce spjaty s jeho dvorem. Další zlomová životní data těchto úředníků zatím neznáme.

Husitské hnutí utrpělo zdrcující vojenskou porážku koncem května roku 1434 v bitvě u Lipan. Šlechticův představitel obou nepřátelských táborů hledali v následujících letech cestu ke smíru. V té době (1435) mohl hrad Špilberk patřit pod přímý dohled moravského podkomořího **Václava z Kukvic**. Ten byl výslovně zmiňován jako úředník na Špilberku (neboli správce) a zároveň podkomoří Markrabství moravského k roku 1437 (Zemek–Turek 1983, 258/č. 331; Zemek 1978, 174; MZA, G 124, inv. č. 176; Brandl 1873, 184/č. 298; Barteková 1989, 30/pozn. 3 tamtéž).¹³ Po pětiletém působení v zemské funkci je Václav z Kukvic naposledy pramenně podchycen jako podkomoří k polovině roku 1440 (Dřímál 1965a, 136).

Vladyka Václav z Kukvic seděl již roku 1434 na Německých Knínicích (Šebánek 269–270/č. 1285; MZA, A 1, inv. č. 361/95).¹⁴ V roce 1437 manželka hejtmana Jana z Cimburka, Žofie Kunštátská, zapsala tehdejšímu podkomořímu část městečka Olbramovic s příslušenstvím. Ještě téhož roku získal od Ondřeje z Hrubšic 5 1/2 lánu s 21 podsedy, zdejší městské lázně a masné lavice (Hosák 1938, 117; ZDB I, 338/č. 180, 339/č. 184 a 353/č. 389).

Václav z Kukvic byl ženat s Annou z Poděhuz. Rodiny založili prokazatelně jeho dva dospělí synové Beneš a Hynek (Brandl 1878, 210/č. 941; ZDB I, 374/č. 669). K roku 1446 byl již mrtev (Pilnáček 1930, 19/č. 26).

Po smrti císaře Zikmunda roku 1437 dosedl na český trůn Albrecht Habsburský, který však záhy umírá, 27. října 1439. Ani Markrabství moravské nebylo v dalších letech ušetřeno nepokojů a místních válek (srov. např. Dřímál 1965a, 132–156; 1966, 75–177). Již 13. prosince 1439 a 20. ledna příštího roku byl v Brně na popud moravských stavů uzavřen zemský mír až do přijetí nového panovníka. Morava byla znovu „bez pána“, ale přesto měla své pány, kteří obnovili chod práva, a vládu v zemi „de facto“ vykonával zemský hejtman. Uspokojivě vyřešit např. nastalé problémy a konflikty na uherské a rakouské hranici, kde byly ve 20. a 30. letech téměř permanentní války, se podařilo až po složitých několikaleťových jednáních. Moravané zastávali od počátku bezvládní stanovisko, že právoplatným dědicem markrabčích moci je syn zemřelého Albrechta, Ladislav Pohrobek, který se narodil 22. února 1440 v Komárně (Válka 1991, 152–154).

Poprvé v moravské historii vystoupila královská města roku 1440 na zemském sněmu jako zvláštní stav. Zúčastnění šlechtici svěřili městské brněnské radě „do opatrování“ zdejší hrad, a to až do roku 1453 (Dřímál 1965a, 134–135). I když hrad Špilberk spravovali otcové města, kteří se podíleli (především finančně) na udržovacích stavebních pracích, do mož-

nosti výběru správce hradu přímo nezasahovali. V srpnu roku 1444 byl na hradě Špilberku popraven bývalý opovědník Albrechta Rakouského, Heralt z Kunštátu a na Leštnici, strýc a poručník Jiřího z Poděbrad, který chronicky porušoval dohodnutá místní příměří a znevažoval výroky zemských soudců (Válka 1991, 153; Dřímál 1965a, 156; 1966, 77–83). Současně s ním zahynul na popravišti pro zradu špilberský hejtman **Václav Klobása z Rosičky**, o kterém dále nic bližšího nevíme. Můžeme se jen domnívat, že Václav Klobása se spojil s „bouřlivákem“ Heraltem (Urbánek 1918, 23–25; Dřímál a kol. 1969, 105), což „vystrašilo“ tehdejší držitele hradu.

Již výše jsme nastínily přerod „dvorského“ purkrabského úřadu. Brněnský purkrabí 15. století jako tzv. „výjezdní úředník“ byl plně k dispozici menšímu zemskému soudu (Janiš 1999, 218), dále, jak uvádí Kameníček, v jeho (!) domě byly přijímány půhony, byl přítomen u „věrování“ neboli dávání svědeckví (přisah) (Kameníček 1900, 155; 1902, 44, 89). Z naznačeného vyplývá, že se nemůže již jednat o purkrabího na Špilberku, ale o nového menšího úředníka – zemského purkrabího neboli „lantrychtáře“,¹⁵ jehož předchůdcem mohl snad být ve středověku tzv. provinciální rychtář (srov. Janiš 1999, 60–64). Původně byli dva zemští purkrabí (v Brně a Olomouci), což vyplývá ze zápisů v Knize tovačovské, avšak v 16. století se připomíná již pouze jeden se sídlem v Olomouci (Horna 1923, 55–57 srov. též Brandl 1876, 287–288).

Barteková (1989, 30/pozn. 3) ve svém článku o Špilberku k polovině 15. století se zmiňuje o dalších dvou hradních purkrabích, Janu z Počernic (Pilnáček [1930, 38/č. 67] ho zná pod přízviskem Počenský z Bořitova) a Arnoštu z Leskova.

Jan z Počenic byl sice purkrabím, ale zemským, někdy nazývaný purkrabí u práva brněnského nebo lantrychtář. Tuto titulaci lze doložit např. k letům 1447–1448 (Wolny 1836, 77; d'Elvert 1860, 8; Pilnáček 1930, 38/č. 67; Brandl 1878, 284/č. 26, 348/č. 258, 390). Držel majetky v brněnském i olomouckém cůdě (např. Pacov a Troubky). Byl ženat s Bětkou ze Zdětína a žil ještě k roku 1464.

Arnošt z Leskova, již od roku 1424 též z Humpolce (srov. např. Sedláček 1908, 1900), byl synem bývalého špilberského purkrabího, pokračoval sice v otcových šlépějích, ale ne na brněnském, ale na znojenském hradu.¹⁶

Arnošt Leskovec měl pohnutý život. Zatímco jeho otec byl zapřísáhlý nepřítel husitů, starší syn se v červenci 1422 stal spojencem tábořské strany. Podílel se i na spanilé jízdě do Rakous na přelomu září/října 1431 (Šmahel 1996a, 197, 245). Během bouřlivého jara a léta 1434 otevřeně přešel i s jinými prohutskými šlechtici k nepřátelské jednotě (Šmahel 1996a, 279, 293). K letům 1439–1445 a 1452 je prokazatelně doložen jako znojenský hejtman, kterým se stal nejen díky vojenským zkušenostem ale i přímluvě pánů z Hradce. Situace na moravsko-rakouské hranici byla stále neklidná a vyžadovala zkušené válečníky (MZA, E 57, list F 20; A 1, inv. č. 370, 372, 374; Šebánek 1932, 277–278/č. 1319, 295/č. 1391; Urbánek 1918, 41; Dřímál 1965a, 144, 147, 150, 153; MZA, E 57, list L 28). Zdá se, že jeden rok (1439) vykonával současně dvě funkce (nejvyššího písaře zemských desk Českého království a znojenského hejtmána) nebo je vykonával v těsné návaznosti za sebou (MZA, E 57, list F 20; Šebánek 1932, 277–278/č. 1319). Po roce 1452 se vrátil na Pražský hrad, kde v letech 1453–1457 opětovně držel post nejvyššího písaře (Urbánek 1918, 785). Jak již bylo výše řečeno, po roce 1447 rozprodal moravské zboží, i když byl úředně ještě vázán k Moravě. Umírá v průběhu roku 1457 nebo až 1458. Zanechal po sobě vdovu Annu a syny Jetřicha, Bohuslava a Vlacha (Sedláček 1900).

Poslední známý špilberský purkrabí první poloviny 15. století byl tedy Václav Klobása z Rosičky. Po odezdání Špilberku novému zeměpánu se na podzim roku 1453 na hradě usadil člen významného moravského panského rodu – **Václav z Boskovic**.

Mnozí příslušníci rodu sympatizovali od počátku husitského dění s jeho ideály, avšak když došlo k záboru majetku (např. Černé Hory), představitel tzv. letovické větve – Vaněk st. – konvertoval (Plaček 2001, 170). Synové (Oldřich, Jan, Jindřich, Beneš, Vaněk) se víry nezřekli, a poslední dva – Beneš¹⁷ a Vaněk ml. – se uplatnili jak v zemské správě v době

bezvládní, tak i za Ladislava Pohrobka. Námi sledovaní bratři již v září 1434 přivléli své pečeti k landfrýdu, který uzavřel zeměpán s moravskými stavy na pět let (MZA, A 1, inv. č. 361) a opětovně po smrti Albrechtově na počátku roku 1440 (MZA, A 1, inv. č. 367). Starší Beneš byl v letech 1440 (podzim)–1458 (jaro) moravským podkomořím (Soupis 1974, 246/č. 997 (1440, XI. 16); MZA, E 39, inv. č. 11 (1458, III. 3, Brno); Boček 1850, 1441–1456)) a Vaněk k roku 1436¹⁸ zemským hejtmanem (Boček 1850), který např. téhož roku společně s vévodou Albrechtem a bratrem Benešem (Dřímál 1966, 79) vytáhl proti hradu Kunštátu a oblehl i Heraltovu Líšnici.

V letech 1453 (Urbánek 1918, 817/pozn. 4, Barteková 1989, 29)–1455 a 1457–1461 byl Vaněk ml. pověřen funkcí komorníka brněnské cúdy (Boček 1850, 1455–1464) a poté nejvyššího komorníka desk, soudu a zemského práva v Brně (MZA, A 1, inv. č. 387; Šebánek 1932, 303/č. 1429, 1430, 310/č. 1464). Roku 1455 byl jmenován společně se svým bratrem Benešem na dva roky do regentské vlády na Moravě (Válka 1991, 153–154).

Na počátku svého panování jmenoval Ladislav Pohrobek nejdříve špilberským hejtmanem jihočeského magnáta Jindřicha z Rožmberka. Městská rada se zdráhala předat spravovaný objekt z důvodu nezaplacených finančních pohledávek, a proto 17. listopadu 1453 zapsal Špilberk Vaňkovi Černoohorskému z Boskovic, snad za projevenou loajalitu. Ten složil do královské komory 3 000 hř. gr. (Sedláček 1914, 228/č. 20; Urbánek 1918, 726–727; Hosák 1938, 189; Flodrová 1968; Barteková 1989, 28–29). Přes veškeré panovníkovo úsilí vyplatit královské zboží na Moravě, tedy i Špilberk, hrad zůstal ve Vaňkově držení až do roku 1458. Na jaře téhož roku byl přizván jako špilberský purkrabí k řešení sporu královopolského kláštera s Oldřichem ze Soběšic o klášterní meze (MZA, E 39, inv. č. 11; Šebánek 1932, 305/č. 291).

Kališník Václav Černoohorský se po zvolení Jiříka z Poděbrad za českého krále přiklonil na jeho stranu. Svým postojem popudil městské radní a byl vypuzen ze Špilberka. V nastalé politické situaci se Brno přiklonilo k habsburské straně, která jím byla bližší než nový král, u něhož mělo vroubek za popravu jeho strýce. Jiří poznal za bojů o město důležitost brněnského hradu, a proto již na podzim roku 1458 hrad vykoupil. Za své výdaje z doby správcování byl Vaněk odškodněn boskovickým hradem s přilehlým panstvím (Sedláček 1914, 240/č. 1691; Dřímál a kol. 1969; 107, Barteková 1989, 31).

Při budování rodinného dominia se Boskovicové dostávali do různých ošemetných soudních pří (srov. např. tandem Beneš–Václav z let 1436–1448, Brandl (1878, 117/č. 590, 140/č. 622–623, 146–147/665a, 174/č. 267, 194–195/č. 848, 211/č. 948, 220–221/č. 998, 23–224/č. 1019–1020). Vaňkovi se podařilo získat postupně (1432–1464) následující majetky. Při dělení dědictví na jaře 1432 získal polovinu města Boskovic, Kralice, Lipůvku a Kamenný dvůr v Bořitově (Zemek–Turek 1983, 256/č. 323) a postupem let dále Letovice, Louku, Cimburk, Boskovice, Deblín,¹⁹ Otnici a Kuřim (Pilnáček 1930, 564 – rodokmen; Hosák 1938, 324, 552, 223, 277, 223; Plaček 2001, 344, 360, 156, 113). Václav z Boskovic používal vedle hlavního rodového označení – z Boskovic další různá přízviska, kterými se nejen odlišoval od blízkých i vzdálených hojných příbuzných, ale kterými vyjadřoval i momentální držbu zemskodeskového statku. Tak např. pramenně je uváděn z Králova Pole, jindy z Černé Hory – Černoohorský – (srov. Plaček 2001, 170) nebo z Letovic – Letovský. Byl ženat s Johankou z Vlašimi. Manželství bylo plodné, dospělého věku se dožili synové Oldřich, Václav, Albrecht, Jaroslav a Ladislav. K roku 1463 jsou jmenovány ještě i sestry Markéta, Kateřina, Alžběta, Žofie a Johanka (Pilnáček 1930, 564–rodokmen; Zemek–Turek 1983, 275/č. 388). Jejich otec zemřel nejpозději během jara roku 1466, neboť není již účasten dubnového prodeje deblínského panství městu Brnu.

V neklidných dobách 60. let 15. století sídlil na Špilberku nejstarší syn krále Jiřího Viktorin, který odtud vládl zemi společně s Ctiborem Tovačovským a jinými husitskými hejtmany. Počátkem roku 1467 se rozpoutala na Moravě válka o Moravu. Královská města uzavřela v červnu pro vlastní bezpečnost branný spolek (Chlumecky 1836, 33/č. 181) a poté přešla k zelenohorské jednotě. Brňané již v květnu napadli zdejší hrad, jehož posádka zů-

stala králi věrna. Rázný červenový útok knížete Viktorina z Minsterberka obléhatele překvapil. Během akce byl vypálen i starobrněnský klášter společně s městečkem a zničeny mnohé budovy v předměstích. Velitelem brněnského vojska byl tehdy rytíř Jiří z Mošnova. Špilberská hotovost konala bez překážek časté nájezdy do blízkého okolí, čímž ochromovala především zemědělskou a obchodní činnost měšťanů, a to až do léta 1468, kdy došlo k dalšímu válečnému zvratu. Od června 1468 do února 1469 se hrad opětovně urputně bránil (Dřímál a kol., 1969, 107–109; 1934, 87–93, 99–100; Krška 1965; Válka 1991, 158–159). Jediný d'Elvert (1860, 8) se zmiňuje o tehdejší špilberském hejtmanu, a to právě k roku 1468. Měl to být **Lipolt** (či Leopold) **Krajíř** (z Krajků). Předpokládáme, že se jedná o Lipolta, pozdějšího sudího brněnské cúdy (1492–1496) (Boček 1850, má rozmezí let 1492–1498) a k roku 1504 nejvyššího sudího (Boček 1850, 1496–1498, 1504), syna Wolfganga z Krajků na Landštejně (a Elišky z Boskovic, snad dcery Vaňka z Boskovic na Černé Hoře a Letovicích) (OSN XV, 25; Pilnáček 1930, 358/č. 1298).

Leopold měl bratry Jiřího, Kundráta a Jindřicha. Po roce 1487 došlo k dělení rodinného majetku a Lipold až do počátku 16. století vlastnil Frejštejn a Dačice (společně s bratrem Jindřichem), dále Uherčice (jako alod), pusté Kojatice, Lubnici a Rancířov (Hosák 1938, 175, 27, 175, 173, 178, 171; Plaček 2001, 208, 180, 654). Bývalý špilberský hejtman a brněnský sudí umírá, aniž by se oženil, někdy po roce 1504.

Teprve v zimě roku 1469 se Brno definitivně zbavilo útoků nepřátelské hradní posádky. Po 12. únoru se Špilberk vzdal, byl vyhladověn. Stateční obránci si vyjednali svobodný odchod se zbraní v ruce. Velitelem vítězného uherského vojska byl **Blažej Podmanický z Podmanína**, který mohl hypoteticky do doby, než byl hrad postoupen dalšímu členu panského rodu z Boskovic,²⁰ zde nějaký čas „přebývat“ (srov. AMB, SLML, [1470, IV. 2] Špilberk). Ostřílený voják zeman Blažej Podmanický je v literatuře často zaměňován se současníky stejnojmenné magnátské rodiny (srov. též. Pokluda 1999, 29–38). Tak např. pan Ladislav Podmanický byl v rozmezí let 1469–1470 Matyášovým hejtmanem na Moravě (Urbánek 1939, 77/pozn. 408; Dřímál 1962, 98). Náš Blažej Podmanický byl ještě roku 1467 hejtmanem na hradě Branči, který náležel Václavu Pankráčovi od Svatého Mikuláše. Král Matyáš mu za jeho služby daroval městiště a dvorec ve městě Žilině. Byl ženat s jistou Dorotou a po jeho smrti se vzpomíná i syn Václav. Předpokládáný Blažejův pobyt na brněnském hradě je limitován rokem 1470, kdy máme další věrohodnou zprávu, týkající se jeho zajetí v Polsku (Urbánek 1939, 76–79).

Na dlouhá léta, od podzimu 1473 do podzimu 1485 (popřípadě až do podzimu 1486),²¹ se na brněnském hradu usadil **Dobeš Černoهورský z Boskovic**, „jako Matyášův hejtman na Špilberku“ (srov. např. AMB, SLML, 1473, XI. 3, Budín; 1484, VIII. 19.; 1486, IV. 23, Špilberk; srov. též AČ VI, 509/č. 112). Jak bratři (Tas, Jindřich, Beneš), tak bratrance (synové Vaňka ml. Letovského) vstoupili, každý svým způsobem, do služeb Matyáše Korvína. Dobeš vynikl na poli diplomatickém a válečném. Původně se ponejvíce o dobytí Vídně roku 1485 (Skutil 1974, 21–22).

Uherský král využíval pravidelný přísun brněnské berně nejen k financování nových vojenských tažení, ale určitou sumu předpokládaného výnosu hned zastavoval šlechtě (Dřímál 1962, 120) nebo církevním institucím. Brněnští výběřčí odevzdávali skoro pravidelně Dobeši z Boskovic „lozunk příslušející k zámku Špilberku“, který byl určen k hrazení stavebních udržovacích prací a k vydržování posádky (Dřímál 1962, 98–99).

Roku 1480 byl vrchním velitelem vojenského lidu na Moravě a tedy i posádky na Špilberku Blažej Maďar (Magyar Balás). Ve vysokých vojenských funkcích působil již od roku 1472. Zemřel roku 1490, zanechav po sobě jedinou dospělou dceru Benignu (Urbánek 1939, 64/pozn. 321, 76; Csérgeö 1893, 387–388).

Po násilné smrti kancléře Českého království a bývalého nejvyššího komorníka olooucké cúdy (Boček 1850, 1483–1484) Jaroslava z Boskovic (Turek 1955; Zemek–Turek 1983, 485/č. 459) nejbližší příbuzní změnili politickou orientaci a stali se nesmiřitelnými protivníky Matyáše na Moravě. Dobeš Černoهورský přešel na stranu císaře Fridricha (Ha-

mannová 1996, 145–149). Byl jmenován jeho vrchním velitelem, tudíž by měl být postižen ztrátou toho majetku, který mu věnoval Matyáš za prokázané vojenské služby. Získal tak např. panství Brodek (1471), zboží ve vsi Kurovicích (1481), rakouský zámek Schönberg (1485) (Zemek–Turek 1983, 281/č. 410, 431/č. 431, 290/č. 438). Avšak dochovaná písemná smlouva mezi králi Matyášem a Vladislavem o „zboží dobytá mečem“ (1486, IX. 10, Jihlava) tento předpoklad vyvrací. Panství Brodek zůstalo nadále v Dobešových rukou. Jakékoliv finanční vyrovnání s dědici bylo vždy výhodné pro obdarovaného (AČ X, 292/č. 56).

Po smrti bratrů Jindřicha (1475) a olomouckého biskupa Tasa (1482) hromadili a rozšiřovali majetek rodiny Černohorských již jen dva mužští členové, Dobeš – válečník a zároveň diplomat a Beneš – uvážlivý hospodář (Skutil 1974, 22).

Zisk Dobešova majetku byl úctyhodný. Od roku 1468–1493 získal Kelč (zástava za 2 000 zl. uh.), Šumice (spoluvlastníci Tas a Beneš), Hukvaldy (společně zástava s Benešem) (srov. např. Soupis 1975, 802/č. 3437, 804/č. 3444, 832/č. 3556), Bohuchvalovy (nezákonná držba), Štramberk, Leštnou, Hrušovany, Kučerov, Holštejn, Louku (spoluvlastníci Tas a Beneš), Paskov, Brodek, Křoví (spoluvlastník Beneš), Dyjákovice, Bořitov (spoluvlastník Beneš) (srov. i Zemek–Turek 1983, 295/č. 455), Suchou (spoluvlastník Beneš), Horní Otaslavice (spoluvlastník Beneš) (srov. i Zemek–Turek 1983, 292–293/č. 447), Osíčany (spoluvlastník Beneš), Nový hrad u Adamova (spoluvlastník Beneš) (Hosák 1938, 667, 428, 698, 338, 684, 458, 79, 310, 324, 707, 513, 145, 118, 329, 12, 513, 510, 308; Plaček 2001, 258, 470, 436).

Dobeš z Boskovic byl ženat s Hedvikou Grafenkou z Rožmberka, a to již před rokem 1482, kdy se zavázal složit obvěnění a věno své manželky u jejích bratrů Voka (II.) a Petra (IV.) v celkové částce 3 000 zl. uh. (Soupis 1975, 701/č. 2988). Mužská černohorská větev pokračovala v další generaci pouze po linii Beneše ml. K roku 1503 jsme všeobecně informovány o Dobešových dcerách, má jim být (asi po dovršení plnoletosti) vyplaceno věno 1 000 zl. uh. (Zemek–Turek 1983, 499/č. 512); Pilnáček mluví též o „dcerách“ (1930, rodokmen). Jménem známe pouze Annu, která se roku 1500, již po otcově smrti, provdala za Kryštofa z Lundmansdorfu (Zemek–Turek 1983, 496/č. 502, srov. i pozn. 51). Dobeš Černohorský z Boskovic zemřel roku 1493 ve Vídni a pohřben byl v brněnském minoritském kostele (Skutil 1974, 22; Plaček 2001, 170). Jeho působení na Špilberku mělo dohru i po smrti. Vladislav Jagellonský uzavřel s bratrem Benešem dohodu, v níž se přiznal, že dluží jeho zemřelému bratru Dobešovi 1 000 zl. uh. Polovinu dlužné části zaplatil v hotovosti a druhou polovinou navýšil hodnotu zastavených Nových hradů, které bratři vlastnili společně (Zemek–Turek 1983, 491/č. 482).

Po vypovězení poslušnosti ze strany Dobeše z Boskovic byl jmenován nový špilberský správce, někdy zvaný i jako hejtman, **Ladislav Kacznikay**. Představitelé města mu od počátku odepřeli předat část ze své městské berně, jak činili za jeho předchůdce (AMB, SLML, 1487, VII. 5, tábor před Novým Městem; Dřímál 1962, 99, 108). Na jedné straně se Brno zdráhalo vydávat navíc finance ve prospěch Dobešova nástupce, na druhé straně si stěžovalo na neoprávněné šenkování vína na Špilberku. Matyáš ujišťoval, že špilberskému úředníku zakázal čepovat víno, pouze mu povolil šenkovat dělníkům a zedníkům pracujícím na hradě, kteří „nemohou běžet pro nápoj dolů do města“ (AMB, SLML, 1487, VII. 7, Šopron).

Ladislav Kacznikay svůj úřad vykonával asi od konce roku 1486 (maximálně) do podzimu roku 1488 (Chlumecky 1856, 33/č. 220), kdy ho vystřídal Petr Herzog. Zda Kacznikay náležel k nechvalně proslulé Matyášově „černé rotě“, nelze s jistotou potvrdit ani vyvrátit (Dřímál 1962, 108).

Posledním Matyášovým hejtmanem na brněnském Špilberku byl **Petr Herczog**,²² který na základě pramenných údajů v říjnu 1488 a v březnu 1490 převzal pro Matyáše Korvína městskou brněnskou berni (Chlumecky 1856, 38/č. 220, 223; Hoffmann–Křesadlo 1971, 66/č. 208, 67/č. 230).

Po smrti krále Matyáše (4. dubna 1490) byly Morava, Slezsko a obojí Lužice opět spojeny s Čechami. Hejtman Petr Herczog proto odevzdal svěřený hrad novému zeměpánu

Vladislavu Jagellonskému. Ten mu počátkem prosince téhož roku Špilberk zastavil za 6 000 zl. uh. „za jeho věrnou službu králi (prvního i nyníjšího)“ a dále zato, „že se zemi moravské zachoval s těmi zámky, které ve svém držení měl“ (AMB, SLML, 1490, XII 1.; Dřímál a kol. 1969, 110 – zde je tisková chyba 1498).

O rok později Vladislav Jagellonský slíbil, „že nebude žádnému zapisovat, zastavovat anebo jinak z rukou dávat hrad Špilberk“, který mu byl vrácen přičiněním Ctibora Tovačovského z Cimburka, hejtmána Markrabství moravského, a stavů moravských (MZA, A 1, 165/č. 617, 1491, X. 21, Budín). V dochovaném konceptu z května 1493 (AMB, SLML, 1493, V. 25, Brno) bylo Herzogem potvrzeno předání „zámku Špilberku“, přesné datum tohoto aktu však nelze určit. Takže Petr Herzog byl hejtmánem na brněnském hradu prokazatelně od podzimu 1488 do října 1491. Z jaké rodiny pocházel a kam odešel po roce 1493 nevíme.

Ke konci roku 1491 byl úředníkem na Špilberku Jan z Lomnice (z pramenu nelze určit funkci), kterému jihlavští měšťané poslali po neznámém šlechtici 100 kop gr. na vydržování hejtmána a zdejší posádky (Hoffmann–Křesadlo 1971, 67/č. 231, srov. též Dřímál 1962, 120). (Srov. níže.) Na základě neúplných dokladů Dřímál předpokládá, že hejtmánem byl nadále Petr Herzog, jenž se zdržoval ve městě ještě v květnu 1493 a kterého prokazatelně na počátku měsíce vystřídal Jan z Komárova.

Jan z Komárova pocházel ze středních Čech z vladycké rodiny usedlé v Komárově u Hořovic (Sedláček 1889, 200–201; OSN XIX, 591). Funkci špilberského hejtmána zastával nepřetržitě od května 1493 do léta 1497 (srov. AMB, SLML, [1493], hrad Špilberk; [1497, VIII. 6].) Poslední Vladislavův špilberský hejtmán poškozoval vědomě hospodářské zájmy města. Spory mezi královskými městy a vyššími stavy byly v té době na denním pořádku. Za Jana z Komárova byl po deseti letech obnoven nelegální prodej vína na hradě. Měšťané však své právo ubránili a po půl roce vyjednávání král přikázal hejtmanu, aby „hned ten šenk na zámku zastavil“ (AMB, SLML, 1493, VIII. 19; [1493], VIII. 27, Budín; [1493] po VIII. 27; 1493, XI. 10, Budín; Dřímál 1965, 36–37). Vladyka z Komárova se nedal odradit a ještě v prosinci téhož roku navrhl „vylepšení“ ekonomické základny hradu založením „Nové ulice“ – čili Nové a Malé Křenové (dnes Mlýnská ul.) na špilberském zboží, v zahradě Sladového mlýna na Ponávce. Na jaře roku 1494 se zde usadili řemeslníci cechu koželužského. Celkově dvacet osob si zde vystavělo své nové příbytky (AMB, SLML, 1493, XII, 11, Budín; 1494, IV. 22, Špilberk; Dřímál a kol. 1969, 111).

Za své služby získal Jan z Komárova na podzim roku 1498 do zástavy město Pohořelice, kde „sobě mohl tvrz k obydlí ze dřeva nebo z kamene vystavět“ (AČ VI, 538/č. 341; AČ XVI, 526–527/č. 707; Kratochvíl 1913, 36–37; Hosák 1938, 238). Z nově nabytého majetku se dlouho netěšil, neboť již 6. května 1500 bratr Kunát²³ odprodal zděděné Pohofelice. Tedy někdy konce roku 1499 Jan umírá, zanechav po sobě jediného syna – Jana ml. (Sedláček 1889, 201; OSN XIX, 591).

Páni Meziříčtí z Lomnice získali přes ujišťování Vladislava Jagellonského, že Špilberk nebude nadále zastavovat, 27. května 1498 brněnský hrad do zástavy na dlouhých padesát let (AČ XVIII, 51–52/č. 51; Dřímál a kol. 1969, 110 uvádí až rok 1500). Výše jsme upozornily, že Jan z Lomnice byl koncem roku 1491 jmenován v dochované jihlavské listině jako „úředník na Špilberku“. Domníváme se, že pán z Lomnice přebíral na hradě peněžní obnos z titulu zemského úředníka, a sice brněnského komorníka (Boček 1850, 1491–1495).

Jan Meziříčský z Lomnice složil za Špilberk s příslušenstvím²⁴ 21 150 zl. uh. Jelikož na hrad pouze občas dojížděl (např. AMB, SLML, 1500, VI. 13, V. Meziříčtí; 1500, VIII. 4, Špilberk), měl zde svého zástupce, jehož jménem známe pouze z jedné listiny k polovině roku 1501. Byl to Martin ze Skalice (AMB, SLML, 1501, VI. 8). Avšak již v listině z ledna 1500 se mluví „o hejtmanu, kterýž byl toho času na Špilberku“ (AMB, SLML, 1500, I. 8, Pardubice).

Jan Meziříčský byl zvolen do čela zemské správy, v letech 1496–1515 zastával úřad zemského hejtmána (Boček 1850), a to až do své smrti. Byl dvakrát ženat a druhá manželka Apolena ze Ctěnic mu porodila šest synů (OSN XIX, 240).

Dědicové si podrželi Špilberk i přes přání Vladislava Jagellonského, který žádal moravské stavy „na smrtelné posteli“, aby z výtěžku poslední berně vyplatili brněnský hrad pro následníka trůnu. Peněz se nedostávalo a Špilberk zůstal nadále v rukou Meziříčských (Kameníček 1905, 267).

Nejstarší syn Jindřich společně s mladšími bratry (Zdeňkem, Janem, Vilémem, Václavem a Vladislavem) převzali do správy zděděný Špilberk. Opětovně dočasní držitelé porušili městské mílové právo a začali na hradě šenkovat víno i pivo. Město se bránilo tvrzením, „že Ludvíkovi z obydlí a zámku krčmu dělají“. Po úporném úsilí představitelů Brna dosáhli koncem prosince 1524 zákazu nálevu vína (AMB, SLML, 1524, XII. 20, Budín; Dřímál 1965, 37).

Předpokládáme, že i synové měli na hradě svého zástupce. Neúplný listinný materiál (srov. AMB, SLML, [1538, II. 8.], Brno) nám tento předpoklad nepotvrdil. Přesto d'Elvert (1860, 8) ve svém přehledu mluví o dvou „hauptmanech“ – Bernardu ze Zásruk (k roku 1530) a Janu Wolstržovu? z Němčic (k roku 1539).

Zatímco otec Jan byl ve vysokých zemských funkcích, jeho potomci se v zemské správě neuplatnili. Pouze Jindřich byl členem komise za panský stav, která vypracovala zprávu k „chodu zemského soudu“ (1531), dále byl zvolen nejvyšším polním hejtmanem a bratr Zdeňk nejvyšším „profiantmistrem“ (1542) a nakonec Jindřich byl opětovně jmenován do komise dohlížející na současný stav vojenských pevností (1547) (Kameníček 1902, 70–71, 251, 269).

Braťři Jindřich, Václav a Vladislav z Lomnice odstoupili Špilberk roku 1547 Ferdinandu I., neboť byli povinni respektovat jeho vrchní vlastnická práva. Stalo se tak přičiněním moravského podkomořího Přemka z Víckova, který tento zastavený zeměpanský majetek vysoudil bez nároku na odstupné. Panovník nezaplatil ani korunu, v tomto případě „zlatý moravský“ (Dřímál a kol. 1969, 114; Barteková 1988, 15).

Majetková a rodinná problematika Jana Meziříčského není dosud komplexně zpracována, a proto vycházíme pro stručné nastínění majetkové situace jeho synů pouze z literatury.

Jindřich vlastnil v letech 1521–1538 Měnin (zástava), Jemnici (dědičně od 1530) a Vícenice (Hosák 1938, 239, 161, 156; Plaček 2001, 279), Zdeňk (1528–1552) Vranov n. Dyjí (OSN XIX, 240; Plaček 2001, 706), Jan (1519–1526) Slavičín (biskupské léno), Moravské Knínice, Sentice, pustý hrad Loučku se vsí (Hosák 1938, 443, 228, 389; Plaček 2001, 571, 722), Vilém (1515–1529) (Velké) Meziříčí (Hosák 1938, 58), Václav (1535–1566) hrad Znojmo (zástava), Ostrov, Měnin (Hosák 1938, 88, 963, 82, 191) a Vladislav (1515) (Velké) Meziříčí (Hosák 1938, 58).

Sourozenci zemřeli v rozmezí let 1550–1566.²⁵

Koncem roku 1547 (Kameníček 1905, 267, pozn. 3) Ferdinand I. Habsburský svěřil Špilberk místokancléři českého království **Jiřímu Žabkovi z Limberka**.

I když nástupem raného novověku se všeobecně zvýšila produkce listinného materiálu, v městské brněnské kanceláři se dochovaly listy úředníka Jiřího Žabky pouze z let 1525–1542 (AMB, SLML, např. [1525] VIII. 29; 1535, III. 11 [Dolní] Kounice; 1542, II. 26). Ze sporých údajů lze předpokládat, že Žabka z Limberka spravoval hrad od konce roku 1547 do 1550.

K roku 1549 d'Elvert (1860, 8) a Dřímál (1969, 114) navíc citují ještě „hauptmana“ Gideona z Olešnice. Ten asi vykonával jen funkci velitele hradu v době Žabkovy nepřítomnosti. Jelikož neznáme křestní jméno, nelze Gideona blíže specifikovat.

Nejpodrobněji se rodinou Žabků z Limberka doposud zabýval L. Hosák (1970, 27–35), proto se omezíme na stručné informace.

Jiří Žabka vystudoval práva a v roce 1518 byl městským písařem v Olomouci. Zde se oženil se zámožnou vdovou Dorotou. V roce 1522 odešel do služeb posledního Jagellonce do královské české kanceláře, kde díky svým schopnostem postoupil až na post místokancléře.

Při budování svého rodinného dolnokounického panství na Moravě „zneužíval“ svého postavení. Obohatil se hlavně na úkor církevních institucí. Po smrti první ženy uzavřel roku 1551 druhý sňatek s Libuší Černoorskou z Boskovic. V létě roku 1539 byl přijat i se synem mezi mladší moravské rody panského stavu (Kameníček 1905, 35; Pilnáček–Švábenský 1983, ho neuvádí). Z prvního manželství se narodil jeden syn (Burian) a pět dcer (Marie, Kristina, Johanka, Anna a Josefa), které se výhodně provdaly do vyšších moravských šlechtických kruhů (Hosák 1970, 29, 31; Pilnáček 1930, 124/č. 358). Jiří Žabka z Limberka zemřel 8. srpna 1552.

Posledním hejtmanem na Špilberku byl **Petr Kurka z Korkyně**, který zastával tento úřad prokazatelně od května 1554 do dubna 1555 (MZA, E 59, inv. č. 29; Kameníček 1902, 2777). Podle Pilnáčka (1930, 315/č. 1093) byl však brněnským hejtmanem již k roku 1552.²⁶

Petr Kurka pocházel ze středních Čech z vladycké rodiny uselulé již 100 let na Suchém Dole (dnes Suchodol). Po smrti otce Jindřicha (1548) si pozůstalí bratři (Pavel, Jan, Jiřík) rodinný majetek vzorově rozdělili. Zda byl Petr Kurka ženat, měl-li děti a kdy zemřel, se nám nepodařilo zjistit (srov. též Pilnáček 315/č. 1093).

Zeměpanský Špilberk byl včetně příslušenství s definitivní platností prodán Ferdinandem I. Habsburským roku 1560. Získaný finanční obnos český král použil ke koupi zadluženého perněstejnského pardubického panství, jednoho z největších v Čechách vůbec. O odprodeji špilberského panství se začalo reálně jednat již roku 1559. Jelikož vážní zájemci páni z Boskovic neměli požadovanou finanční sumu v hotovosti a zástupci moravských stavů odmítli prodat sídelní hrad cizozemci (uherskému rytíři Hanuši Czuranovi), zakoupili brněnský hrad s příslušenstvím sami. Postupně byly všechny statky přináležející k hradu rozprodány. Město Brno odkoupilo 14. října 1560 za 6 000 zl. mor. samotný hrad s dvorem, se Sladovým mlýnem a vinicí, se dvěma zahradami s rybníkem a s Novou ul. (dnes Mlýnská ul.) (AMB, SLML, 1560, IX. 28, Vídeň; Kameníček 1905, 611–613; Dřímál a kol. 1969, 132). V roce 1578 hrad vyhořel. Až do roku 1621, kdy byl konfiskován, se o jeho správu staral úředník, určený k tomu městskou radou.

Závěr

V rozmezí let 1314–1559 byli pověřováni úřadem špilberských purkrabí a hejtmanů převážně představitelé tzv. služebné či vojenské šlechty, tedy příslušníci nižšího stavu z českých i rakouských zemí, případně Uher. Brněnský hrad byl často zastavován různým členům panských rodin (z Lichtenštejna, Dubé, Boskovic a Lomnice). Stavebníka dochovaných kamen lze jednoznačně určit pro období, kdy hrad plnil funkci sídla moravských markrabat z rodu Lucemburků. Stejně tvrzení platí i pro osobu posledního Lucemburka, českého krále Zikmunda, zakladatele rytířského dračího řádu. Ostatní kamna, datovaná do první poloviny 15. století, musela být na Špilberku vybudována za markraběte Albrechta Habsburského. Po jeho smrti svěřily moravské stavy hrad do péče města (1440–1453), které zde provádělo nejspíše jen udržovací práce. S nástupem nového panovníka, Ladislava Pohrobka, byl zeměpanský hrad vybaven tzv. rytířskými kamny z budínské královské dílny. Domníváme se, že se mohlo jednat buď o honosný dar tehdejšímu zástavnímu držiteli (Václavu z Boskovic), nebo šlo o standardní vybavení královských obytných místností. Kamna, zdobená erby pánů z Cimburka a z Kravař, mohla být postavena už v 60. letech 15. století, kdy Špilberk ovládal Viktorin z Poděbrad spolu se Ctiborem Tovačovským. Mohlo se tak stát i v průběhu dalších třiceti let, neboť příslušníci rodu z Cimburka zastávali vysoké zemské úřady. Za vlády Matyáše Korvína pronikaly na Moravu vlivy uherské renesance, které se mohly odrazit v místní kamnářské produkci. Dokládají to kachle s výtvarnými motivy, umístěnými v renesančních medailonech. Nejpříhodnější doba jejich vzniku spadá do 70. a 80. let 15. století, kdy měl hrad v zástavě Dobeš Černoorský z Boskovic. Počátkem 16. století došlo k unifikaci kachlů s jednoduchým plastickým motivem miskovitě prohlubně uprostřed, což ztěžuje přesnější identifikaci stavebníka. V našem případě se jed-

ná o pány Meziříčské z Lomnice, kteří drželi padesát let veškeré špilberské zboží. Poté, co museli tento majetek vrátit do panovníkových rukou, Ferdinand I. o vybavení svého hradu nejevil zájem. V roce 1560 získalo hrad do svého majetku město, které muselo vynaložit velké finanční prostředky na jeho opravu po požáru roku 1578. V rukopisných pramenech se však nedochovaly žádné zmínky o tom, že by rada města Brna do Špilberku nějaké prostředky investovala. Vnitřní prostory se znovu začaly vybavovat až po roce 1621. Domníváme se, že během třicetileté války nebyl hradní mobiliář doplňován či obměňován ve větším měřítku. Dochovaná kamna inspirovaná habánskou výzdobou zde našla své uplatnění až k polovině 17. století. Tímto se současné archeologické nálezy brněnského Špilberku definitivně chronologicky uzavírají.

Poznámky

- 1 Za konzultaci a pomoc děkujeme PhDr. Jiřímu Pajerovi.
- 2 Připomeňme si ve stručnosti, jak vypadala situace v dalších moravských provinciích. Jako první z kastelánů ve 13. století působí v Olomouci roku 1207 jistý Medlo. Naopak ani jedenkrát se nevyskytuje v dochovaných pramenech břeclavský purkrabí, ač hrad již bezpochyby existoval. Přerovský kastelán Blud, zmiňovaný falzem k roku 1201, spravoval svůj úřad prokazatelně až k roku 1213. O dva roky dříve než v Brně, v Hradci (Opava vlastní hrad v té době ještě nemá) vystupuje jako kastelán Vítek, příslušník rodu s erbem pětিলistí růže. Znojenské purkrabství přináleželo, díky strategické poloze hradu na jihu země, k nejprestižnějšímu úřadu v rámci celé Moravy. Bylo svěřováno pouze mužům oddaným panovníckému přemyslovskému rodu. Proto nepřekvapí, že prvním známým purkrabím ve 13. století byl Jimram erbu zubří hlavy, a to již na samém počátku století (připomínán ještě i v letech 1213 a 1222–1223). Pouze na hradě Bítově byl kastelán Ben (Betowensis) o dva roky později než v Brně, roku 1228. Tentýž úředník se stal v letech 1233–1234 purkrabím ve Znojmě (Jan 2000, 77, 85, 91, 93–94, 110, 118–119, srov. dále Janiš 1999, 28–39 a hlavně 159–165, kde vyhodnocuje sjednocování provincií v rámci soudní sféry).
- 3 Šebánek (1932, 97/č. 507) uvádí titulaci „komorník moravský“. Nejnověji shrnul úskalí neustálené terminologie a nevyjasněných kompetencí moravského podkomorího Jan (2000, 154–158, hlavně pozn. 2–3 a Janiš 1999, 66–72).
- 4 Od 1. poloviny 13. století se vedle kastelánů stávají významnými úředníky i komorníci, kteří zastupovali zájmy zeměpána při vybírání rozmanitých soudních poplatků, pokud a dalších platů a též se zapojovali do přípravných soudních řízení při doručování pánů (Janiš 1999, 50).
- 5 Již za Vladislava Jindřicha roli nejvyššího komorníka na Moravě plnili komorníci v provinciích. Do soudní reformy 1348 tak existoval komorník bítovský, znojenský, brněnský, břeclavský (resp. vracovský, bzenecký) a olomoucký. Po reformě se brněnský a olomoucký stávají „nejvyššími“ (dříve „hlavními“) komorníky (Jan 2000, 158, srov. též Janiš 1999, 47–49).
- 6 Pilnáček uvádí i další sourozence: kněze Jana, Pavla a Valentina ml. (1930, 103/č. 263). Urbánek (1939, 42–43, pozn. 185) upřesňuje Pilnáčkovu genealogii. K roku 1460 byli bratři Pavel a Valentin již mrtvi.
- 7 Tím se, na rozdíl od Pilnáčka, posunuje datum úmrtí téměř o deset let do minulosti. Srov. též Brandl 1872, 181/č. 350, 183/č. 356.
- 8 Úřad zemského hejtmána, dle Mezníka, neměl tak velkou vážnost, jaké se těšil za vlády Jana Lucemburského a později po Joštově smrti. Hejtmáné ještě nejsou uváděni mezi nejvyššími úředníky v úvodních zápisech zemských desk. Byli převážně ustanovováni v době nepřítomnosti zeměpána. Tento úřad zastávali většinou páni. Hynek z Pacova byl výjimkou, neboť byl představitelem nižší šlechty (Mezník 1999, 287).
- 9 Brandl upozorňuje na vlastnictví určitého zboží už ke konci roku 1411 (1873, 219/987) na základě titulace poháněného – Jana Leskovce z Červeného Martínkova – a Hosák (1938, 152) teprve k roku 1415. Srov. též Hoffmann 1967, 214–215. Roku 1415 byla zapísána Leskovcovi držba pozemků 10 1/2 lánu a jednoho lesa zvaného Haspas (ZDB I, 297/č. 136, 299/č. 161). Urbánek předpokládá, že vlastnil i zdejší tvrz, což však nelze potvrdit výše uvedenými kupními smlouvami (1939–40, 258, 261).
- 10 Válka (1979, 13–14) a Mezník (1999, 420) tvrdí, že tvrz byla dobyta zpět, naproti tomu Urbánek (1939–40, 258, 261–262) předpokládá, že královští v době listopadové protiofenzívy 1421 Martínkov nezískali. K tomuto závěru se kloní i Hoffmann (1967, 214–215, i když ve své dřívější práci (1961, 169) připouští likvidaci opěrného bodu husitů v Martínkově) a Šmahel (1996a, 107).
- 11 Válka (1982, 49) se domnívá, že se stal popravcem i na Špilberku a tím pádem vykonával funkci „správce“ brněnského hradu. V Zikmundově listu se sice praví, že „dřeve poprava byla jedna na Špilberce a na Veverie a tu popravu jeden úředník spravoval“, ale dále pisatel výslovně uvádí „že se nám k popravě hodíš na Veverie a hoditi budeš, protož mocí tohoto listu dáváme plnú moc, aby popravu na

- Veveřie vedl“. Domníváme se, že Petr Kutěj byl soudním úředníkem s trestní a policejní pravomocí pouze na hradě Veveří.
- 12 Dalšího válečnicka rodiny Seebecků, patrně syna Jakuba, lze vystopovat ve věvodových službách v Českých Budějovicích a následovně ve Vitorazi (Šimeček 1955, 45, 47 srov. též Urbánek 1939–40, 291, 304 a MZA, A 1, inv. č. 1462, 1440, VIII, 11).
 - 13 Boček (1850) klade dobu jeho podkomořského úřadování do let 1435–1438 a 1440. Doplňujeme ještě rok 1439 (srov. AMB, SLML, 1439, IX. 19. Vídeň).
 - 14 Hosák (1938, 127) uvádí držbu až k roku 1464 (ZDB I, 409/č. 216), kdy Jan z Kravař intabuluje knínické zboží Václavovu vnukovi. Pilnáček (190, 19/č.26) uvádí jako kupce syna Hynka.
 - 15 Kameníček (1900, 135, 157–158, 415–418) tvrdí, že úřad zemského purkrabího byl nově upraven na konci 16. století (1583), kdy byly přesně formulovány jejich povinnosti a práva. Funkce mohla být vykonávána pouze osobou rytířského stavu, mající nemovitý majetek zapsaný v zemských deskách. K ruce měl dva drabanty. Úřad jako takový se zachoval po vydání Obnoveného zemského zřízení. Srov. též Horna 123, 25.
 - 16 Janiš (1999, 251–252) podchytil znojenské purkrabí pro 13. a 14. století. Před Arnoštem byl k roku 1431 hejtmánem Jiří Laun (Šmahel 1996a, 245) a po něm (do roku 1456) Oswald Ludmanskorfer (Šebánek 1932, 302/č. 1424 srov. Soupis 1974, 395/č. 1678). Urbánek (1918, 774) uvádí, že Ludmanskorfer vyplatil hrad Znojmo od Arnošta z Leskovce roku 1453. K počátku roku 1471 zde nacházíme Oswaldova potomka – Wolfganga (Šebánek 1932, 322/č. 1517). I když byl znojenský hrad často zastavován, ve vlastnictví panovníka zůstává až do roku 1710 (Válka 1991, 171).
 - 17 Zatímco Vaněk zůstal konzervativním utrakvistou až do počátku roku 1463, kdy celá rodina vstoupila do řádu sv. Františka (Skutil 1974, 2; Pilnáček 1927, 60; Zemek–Turek 1983, 275), bratr Beneš podlehł již roku 1451 „teatrální“ misií františkánského mnicha a kazatele Jana Kapistrana a obrátil se na katolickou víru společně se svými nejbližšími. Konverze se konala veřejně na náměstí v Brně (Urbánek 1918, 557; Válka 1991, 184).
 - 18 Ve společném listu s biskupem Pavlem Vaněk vystupuje ve funkci zemského hejtmána ještě v únoru roku 1437 (MZA, A 1, inv. č. 1461). Válka (1984, 78) tvrdí, že k roku 1453 byl hejtmánem, zatímco Boček (1850) uvádí Jana Tovačovského z Cimburka. Urbánek (1918, 814–816) Vaňka z Boskovic považuje roku 1453 pouze za mluvčího moravské delegace v Praze.
 - 19 Po dvouletém vlastnictví dědicové rozsáhlé deblínské panství (město s hradem a příslušejícími vesnicemi) prodali na jaře 1466 městu Brnu za 2 500 zl. uh. (Dřímál a kol. 1969, 131 (se upsal při určení měsíce) srov. dále AMB, SLML, 1466. IV. 25. Boskovice).
 - 20 Zatímco Boskovicové v 50. letech 15. století byli příznivě nakloněni Jiřímu z Poděbrad, po jeho vyobcování z církve koncem roku 1466 se stali hlavními nositeli odporu v zemi (Skutil 1974, 20–21).
 - 21 Zde jsme na rozpacích, kdy Dobeš upadl v nemilost u krále Matyáše, zda hned po popravě bratrance Jaroslava ve Vídní v roce 1485 (srov. např. AMB, SLML, 1485, IX. 28, Špilberk) nebo až po sv. Jiřím příštího roku (AMB, SLML, 1486, IV. 23, Špilberk) či ještě později. Listina z jara 1486 stvrzuje opětovně odvod peněz z města, které byly „vykázány a zapsány Dobešovi k vychování zámku Špilberku“. V červnu 1485 získal ještě od Matyáše do vlastnictví zámek Schönberg v Rakousku (Zemek–Turek 1983, 290/č. 438) a v říjnu 1486 zeměpán potvrdil v Brně zástavní smlouvu týkající se hradu Hukvald a města Ostravy mezi Dobešem a Janem Filipcem (Soupis 1975, 804/č. 3444).
 - 22 Patřil k vyšší šlechtě, neboť v konceptu z roku 1493 (AMB, SLML, 1493, V. 25, Brno) byl jmenován jako „urozený pan Petr Herczog“ Chlumecky (1856, 38/č. 220, 223) zná jinou písemnou formu jména – Herzig.
 - 23 Otcem obou bratřích byl Pešík z Komárova. Dospělého věku se dožili jeho dva synové: Jan a Kunáta, který byl také ve službách krále Vladislava. Za odměnu získal roku 1509 hrad Valdek. Zároveň obnovil a vystavěl původní rodinné sídlo v Komárově. Bratři založili dvě větve – komárovskou a valdeckou (Sedláček 1889, 200–201, 179).
 - 24 Měnin, Hrušovany, Kučerov, Líšeň a Obec (srov. R. Barteková 1993, 21–36). K roku 1504 pohnal opat žďárského kláštera Jana z nezákonného držení vsí Kučerov a Hrušovany. Z rozkazu krále obě vesnice zůstaly nadále součástí špilberského panství (MZA, E 8, list A 138; AČ IX, 436–437/č. 77; Soupis 1980, 1175/č. 4881).
 - 25 Nejstarší Jindřich zemřel roku 1554. Jeho manželkami byly Anna Litvicová ze St. Roudna a Braxida Černohorská z Boskovic. Měla syna Tasa. Václav z Lomnice zemřel po roce 1566. Sedláček předpokládá, že nebyl ženat (OSN XVII, 240), naproti tomu Hosák (1938, 963) uvádí syna Hojera. Vladislav umírá roku 1550. Spletité genealogické širší rodinné vazby neobjasnil s definitivní platností ani znalec rodu Lomnických R. Hurt (srov. např. 1966–1967, 11–18). Nejnověji pány z Lomnice 16. století zpracoval Pokluda (1999, 38–46).
 - 26 Sedláček (OSN XIV, 843) ho k téměř datu uvádí na českém hradě v Kolíně ve funkci hejtmána. To však nevyplňuje plynulý přechod na jiný zeměpanský hrad někdy v druhé polovině roku, po smrti Jiřího Žabky. Týž autor uvádí na Kolíně v následujícím roce již nového úředníka (Sedláček 1900, 119).

Literatura a prameny

- AČ III, 1844: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Red. Palacký, F., Praha.
- AČ VI, 1872: Detto. Red. Palacký, F., Praha.
- AČ VII, 1887: Detto. Red. Kalousek, J., Praha.
- AČ X, 1890: Detto. Red. Kalousek, J., Praha.
- AČ XVI, 1897: Detto. Red. Kalousek, J., Praha.
- AČ XVIII, 1900: Detto. Red. Kalousek, J., Praha.
- AMB (Archiv města Brna), SLML: Sběrka listin, mandátů a listů.
- BALETKA, T., 1996: Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411), In: Sborník archivních prací 46.
- BARTEKOVÁ, R., 1988: Prodej Špilberku roku 1560, In: Forum Brunense.
- 1989: Špilberk ve 40. a 50. letech 15. století, In: Forum Brunense.
- 1993: Špilberské panství v polovině 16. století, In: Forum Brunense.
- BAUM, W., 1996: Císař Zikmund, Praha.
- BEROUŠEK, J., 1999: Brno (okr. Brno-město) Pekařská, Anenská, Kopečná ul. (blok 91), parc. č. 1096/1, 1096/2, 1095/1, 1095/2, 1109, In: Přehledy výzkumů 40 (1997–1998), s. 299.
- BOČEK, A., 1850: Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském. Brno.
- BRANDL, V., 1872: Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové. Díl I, Brunae.
- 1873: Detto. Díl II, Brunae.
- 1878: Detto. Díl III, Brunae.
- 1881: Detto. Díl IV, Brunae.
- 1888: Detto. Díl V, Brunae.
- 1876: Glosarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes. Brünn.
- BRETHOLZ, B., 1893: Die Übergabe mährens an Herzog Albrecht V. von Österreich im Jahre 1423. (Beiträge zur Geschichte der husitenkriege in Mähren), Wien.
- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I.–PLAČEK, M., 1995: Předběžné výsledky archeologického výzkumu Špilberku, In: Brno v minulosti a dnes 13, s. 156–157.
- CDM V, 1850: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, ed. J. Chytil, Brunae.
- CDM VI, 1854: Detto, ed. P. Chlumecký–J. Chytil, Brünn.
- CDM XI, 1885: Detto, ed. V. Brandl, Brünn.
- CSERGHEŐ, G.–SIEBMACHER, J., 1893: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone (Wappenbuch), B. IV, Nürnberg.
- DEMUTH, C. J., 1856: Geschichte der Landtafel des Markgrafthumes Mähren (Olmützer Cuda), Brünn – ZDO I.
- DŘÍMAL, J., 1934: Notář Jan Thabrarr, In: Časopis Matice moravské 58.
- 1962: Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do roku 1526, In: Brno v minulosti a dnes 4.
- 1965: Vinice brněnských měšťanů v Brně a na jižní Moravě do roku 1526, In: Ročenka okresního archívu pro okres Břeclav v Mikulově. Mikulov.
- 1965a: Politika moravských královských měst a feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století, In: Časopis Matice moravské 84.
- 1966: Účast moravských královských měst na politickém vývoji českých zemí za bezvládní v letech 1446–1453, In: Brno v minulosti a dnes 8.
- DŘÍMAL, J. a kol., 1969: Dějiny města Brna. Díl I. Brno
- DURDÍK, T., 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- DVORSKÝ, F., 1908: Náměšťský okres, In: Vlastivěda moravská II. Místopis. Brno.
- d'ELVERT, Ch., 1860: Der Spilberg, als Residenz der Landesfürsten, Landesfestung und Strafanstalt. Brünn.
- FLODR, M. (ed.), 1990: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. Úvod a edice. Díl. I, Brno, 301/č. 472.
- 2001: Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359). Brno.
- FLODROVÁ, M., 1968: Boskovičtí na Špilberku, In: Vlastivědné listy Boskovicka, č. 2, s. 4.
- FRANZ, A., 1903: Alte Ofenkacheln, Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Brünn, s. 144, 156, 157.
- GRAUS, I., 1996: Dračí řád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika, In: Slovenská archivistika 31, s. 87.
- HAMANNOVÁ, B., 1996: Habsburkové. Životopisná encyklopedie. Praha.
- HAZLBAUER, Z., 2001: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kachlových kamen v Muzeu Mohelnic, Ofn. Šumperk, AH 26, s. 387–402.
- HOFFMANN, F., 1961: Jihlava v husitské revoluci. Havlíčkův Brod.
- 1967: K prehistorii moravských táborů, In: Sborník Matice moravské.
- 1986: Bojové družiny před husitskou revolucí na jižní Moravě, In: Jižní Morava, roč. 22, sv. 25, s. 100.

- 1994: *Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce*. In: Tábořský archiv 6.
- HOFFMANN, F.–KŘESADLO, K., 1971: *Městská správa Jihlava. Inventář sv. I. Listiny (1240) 1269–1900 (1929)*, Jihlava.
- HOLL, I., 1958: *Középkori kályhacsempék Magyarországon, I*, In: *Budapest régiségei* 18, s. 211–300.
- HOLL, I., 1971: *Középkori kályhacsempék Magyarországon, II*, In: *Budapest régiségei* 22, s. 161–207.
- HORNA, R., 1923: *K dějinám moravských úředníků, Část II. (Zemští úředníci moravští do r. 1620)*, In: *Práce ze semináře českého práva na Karlově universitě v Praze*, č. 7.
- HOSÁK, L., 1937: *Příspěvky ke starému rodopisu moravskému*. In: *Časopis společnosti přátel starožitnosti československých* 45.
- 1938: *Historický místopis země moravskoslezské*. Praha.
- 1970: *Panství dolnokounické za Žabků z Limberka (1532–1566)*, In: *Jižní Morava*, sv. 6.
- HURT, R., 1966–1967: *Lomnicko za feudalismu*. Lomnice u Tišnova.
- CHLUMECKÝ, P., 1856: *Die Regesten oder die chronologischen Verzeichnisse der Urkunden in den Archiven zu Iglau, Trebitsch, Triesch, Gross-Bitesch, Gross-Meseritsch und Pirnitz, sammt den noch ungedruckten Briefen Kaiser Ferdinand des Zweiten, Albrechts v. Waldstein und Romboalds Grafen Collalto*. In: *Die Regesten der Archive im Margrafthume Mähren*, B. 1, Brünn.
- CHYTIL, J., 1856: *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren (Brünner Cuda)*, Brünn – ZDB I.
- JAN, L., 2000: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno.
- JANÁK, J.–HLEDÍKOVÁ, Z., 1989: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha.
- JANIŠ, D., 1999: *Institucionální základy zemského práva na Moravě ve 13. a 14. století. (Zeměpanská správa – zemský soud a sněm – zemské desky)*. Disertační práce, rkp., Brno.
- KAMENÍČEK, F., 1900: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Díl 1*, Brno.
- 1902: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Díl 2*, Brno.
- 1905: *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Díl 3*, Brno.
- KATALOG, 1999: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, II*. Brno, 591, kat. č. 324. III. Olomoucko, 601–602, kat. č. 549–551.
- KOVÁČIK, P., 1999: *Brno (okr. Brno-město) Nám. Svobody 8, par. č. 130*, In: *Přehledy výzkumů 40 (1997–1998)*, s. 310–314.
- KRATOCHVÍL, A., 1913: *Pohořelský okres*, In: *Vlastivěda moravská II. Místopis*. Brno.
- KRŠKA, I., : *Jiří z Poděbrad a Brno v letech 1466–1467*, In: *Brno v minulosti a dnes* 7, s. 124–129.
- LEHOTSKÁ, D. a kol., 1956: *Archív města Bratislavy. Inventar stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností*. Praha.
- LEXIKON, 1968: *Lexikon der christlichen Ikonographie, III*, Rom, Freiburg, Basel, Wien, s. 112–119.
- LOSKOTOVÁ, I., 2000: *Špilberská kamna doby lucemburské*, In: *Brno v minulosti a dnes* 14, s. 37–64.
- MEZNÍK, J., 1962: *Členové brněnských městských rad z let 1343–1473*. Brno, rkp.
- 1998: *Vlastníci a držitelé hradů a měst na Moravě 1350–1410*, In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, C 45.
- 1999: *Lucemburská Morava 1310–1423*. Praha.
- MICHNA, P., 1976: *Melická skupina gotických kachlů*, In: *Umění* 24, s. 149.
- MORAVEC, M., 1985: *Zástavy Zikmunda Lucemburského v Českých zemích z let 1420–1437*, In: *Folia historica Bohemica* 9.
- MZA (Moravský zemský archiv), fond A 1 – *Stavovské listiny 1212–1847. Inventář*, 1965, Brno.
- MZA, fond E 39 – *Kartuziáni Král. Pole 1405–1773. Inventář*, 1954, Brno.
- MZA, fond E 57 – *Premonstráti Louka 1190–1798 (1800) Inventář*, 1969, Brno.
- MZA, fond G 124 – *Sbírka fotografií*, 1957, Brno.
- NEKUDA, V., 1961: *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno.
- NEKUDA, V., 1963: *Nálezy středověkých hrnčířských pecí na Moravě*, *Časopis Moravského musea*, s. 73, 76.
- NEKUDA, V.–UNGER, J., 1981: *Hrady a tvrze na Moravě*. Brno.
- NOVOTNÝ, B., 1963: *Nález pozdně středověké keramiky v Brně, Chorázově ulici*, In: *Přehledy výzkumů*, s. 66–67, tab. 32.
- OSN VIII, 1894: *Ottův slovník naučný*. Praha.
- OSN XIV, 1899: *Ottův slovník naučný*. Praha.
- OSN XV, 1900: *Ottův slovník naučný*. Praha.
- OSN XVII, 1901: *Ottův slovník naučný*. Praha.
- OSN XIX, 1902: *Ottův slovník naučný*. Praha.
- PILNÁČEK, J., 1927: *Paměti města Blanska a okolních hradů*. Blansko.
- 1930: *Staromoravští rodové*. Vídeň.
- PILNÁČEK, J.–ŠVÁBENSKÝ, M., 1983: *Neznámé rody a znaky staré Moravy*. Brno.
- PLAČEK, M., 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
- Podivín, 1997: *Vlastivědný sborník jihomoravského města*, In: *Knížnice Jižní Moravy*, sv. 18, Brno.
- POKLUDA, Z., 1999: *Držitelé hradu Brumova*, In: *Zlínsko od minulosti k současnosti* sv. 16.

- SEDLÁČEK, A., 1889: Hrad, zámek a tvrz království českého. Díl VI., Praha.
 – 1900: Hrad, zámek a tvrz království českého. Díl XII., Praha, s. 78.
 – 1908: Místopisný slovník historický království českého. Praha, s. 300.
 – (ed.), 1914: Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha.
 SKUTIL, J., 1974: Dvě rodiny pánů Černožorských z Boskovic, In: Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze, sešit 2.
 SOUPIS, 1974: Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526. Díl I. Svazek 1/2. 1378–1471. Ed. Beneš, F.–Beránek, K., Praha.
 – 1975: Detto. Díl I. Svazek 2/1. 1472–1500.
 – 1980, Detto. Díl I. Svazek 3/1. 1501–1526.
 ŠEBÁNEK, J. (ed.), 1932: Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. Inventář pergamenů z let 1078–1471. Brno.
 ŠIMEČEK, Z., 1955: Hejtmáné v Českých Budějovicích, In: Jihočeský sborník historický 24.
 ŠMAHEL, F., 1996: Husitská revoluce II. Kořeny české reformace. 2. vyd., Praha.
 – 1996a: Husitská revoluce III. Kronika válečných let. Praha.
 – 1996b: Husitská revoluce IV. Epilog Bouřlivého věku. Praha.
 ŠTĚPÁN, V., 1991: Osobnost Lacka z Kravař. část první: Lackův politický vzestup, In: Časopis Matice moravské 110, 217–237.
 – 1993: Osobnost Lacka z Kravař. Část druhá: Na vrcholu politické dráhy, In: Časopis Matice moravské, s. 112.
 TUREK, A., 1951: Drobné zprávy místopisné. In: Časopis společnosti přátel starožitností, roč. LIX, 61.
 – 1955, Konec Jaroslava z Boskovic. In: Vlastivědný věstník moravský, roč. X., s. 83.
 URBÁNEK, R., 1918: České dějiny. Díl III. Část 2. Věk poděbradský. II., Praha.
 – 1939: K historii doby Jiskrovy na Slovensku a ve východní Moravě, In: Věstník královské české společnosti nauk. Třída pro filosofii, historii a filologii. Ročník 1939. Č. II.
 – 1939–40: K historii husitské Moravy, In: Časopis Matice moravské 63–64.
 VÁLKA, J., 1979: Morava roku 1421. (Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě), In: Studia Comeniana et historica, číslo 20, roč. LX.
 – 1982: Počátek války o Moravu (1422–1423). In: Jižní Morava, roč. 18, sv. 21.
 – 1984: Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století, In: Folia historica Bohemica 6.
 – 1985: Vrchol bojů o Moravu (1423–1425). In: Jižní Morava, roč. 21, sv. 24.
 – 1987: Hegemonie husitů na Moravě (1426–1434). In: Jižní Morava, roč. 23, sv. 26.
 – 1991: Dějiny Moravy Díl 1. Středověká Morava. In: Vlastivěda moravská. Nová řada, sv. 5.
 VARSÍK, B., 1965: Husitské revoluční hnutí a Slovensko. Bratislava.
 VOIT, P.–HOLL, I., 1963: Alte ungarische Ofenkacheln, Budapest, s. 22.
 WOLNY, G., 1836: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. II. Band – Brüner Kreis, Brünn.
 ZDB I – viz Chytil, J.
 ZDO I – viz Demuth, C. J.
 ZEMEK, M. (ed.), 1978: Jižní Morava v lichtenštejnských listinách Vaduzu, In: Jižní Morava, sv. 14.
 ZEMEK, M.–TUREK, A. (ed.), 1983: Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526, In: Sborník archivních prací 33, s. 149–296, 483–527. Praha.
 ŽHÁNĚL, J., 1967: Biskupský hrad Melice I, Zprávy Vlastivědného muzea ve Vyškově č. 71, s. 10, 19.

Zusammenfassung

Špilberker Kachelöfen und ihre Besteller

In der Zeitspanne von 1314–1559 waren mit dem Burggrafen- und Hauptmannsamt zu Špilberk vornehmlich die Repräsentanten des sog. Dienst- oder Militäradels, also die Mitglieder des niederen Adels aus den böhmischen und österreichischen Ländern, ggf. aus Ungarn betraut. Die Brüner Burg wurde jedoch oft an verschiedene Mitglieder der Herrenstandsfamilien (von Liechtenstein, von Dubé, von Boskovic, von Lomnice) verpfändet. Den Kachelöfenbesteller kann man eindeutig bloß für die Zeit identifizieren, in der die Burg als Residenz der mährischen Markgrafen aus der Dynastie der Luxemburger diente. Die gilt auch für den letzten Luxemburger, König Siegmund, den Gründer des ritterlichen Drachenordens. Andere Kachelöfen, deren Ursprung man in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts sucht, müssen daher auf der Burg während der Regierung des Albrecht von Habsburg gesetzt worden sein. Nach seinem Tode gaben die mährischen Landesstände die Burg in die Obhut der Stadt (1440–1453), die hier wahrscheinlich lediglich die Instandhaltungsarbeiten durchführte. Nachdem der neue Herrscher, Ladislaus Postumus, den Thron bestiegen hatte, wurde die landesfürstliche Burg mit den sog. Ritteröfen aus der Budaer königlichen Hafnerwerkstatt ausgestattet. Wir nehmen an, daß es sich entweder um ein prunkvolles Geschenk für den damaligen Pfandbesitzer (Wenzel von Boskovic) oder um eine Standardausstattung der königlichen Wohnräumlichkeiten handelte. Der Ofen, der mit Wappen der Herren von Cimburk und

von Kravař verziert wurde, mag bereits in den 60er Jahren des 15. Jahrhunderts gesetzt worden sein, als Špilberk von Viktorin von Poděbrady und Ctibor Tovačovský beherrscht wurde. Er konnte jedoch auch während der nächsten dreißig Jahre gesetzt worden sein, denn die Mitglieder des Geschlechts von Cimburk hatten hohe Landesämter inne. Zur Regierungszeit des Matthias Corvinus setzten sich in Mähren die Einflüsse der ungarischen Frührenaissance durch, die sich wohl auch in der hiesigen Hafnerproduktion widerspiegeln konnten. Davon zeugen die Ofenkacheln mit bildenden Motiven in den Renaissance-medailleurs. Sie sind höchstwahrscheinlich in den 70er und 80er Jahren des 15. Jahrhunderts entstanden, in denen Dobeš Černošský von Boskovice die Burg als Pfand besaß. Zu Beginn des 16. Jahrhunderts kam es zu einer Vereinheitlichung der Kacheln. Sie wurden seitdem mit dem einfachen plastischen Motiv der schüsselartigen Vertiefung in der Mitte geschmückt, was jedoch in der Gegenwart die Identifizierung des Bestellers erschwert. In unserem Fall handelt es sich um die Herren Mezifíř, von Lomnice, denen das ganze Špilberker Gut für eine Dauer von fünfzig Jahren gehörte. Nachdem sie diesen Besitz in die Hände des Herrschers zurückzugeben gezwungen waren, zeigte Ferdinand I. kein Interesse für die Ausstattung seiner Burg. Im Jahre 1560 wurde die Burg von den Brünnern erworben, die dann riesige Finanzmittel auf ihre Wiederherstellung nach dem Brand im Jahre 1578 aufwenden mußten. In den handschriftlichen Quellen sind jedoch keine Erwähnungen über tatsächliche Investitionen des Stadtrates auf Špilberk erhalten geblieben. Die Interieure wurden erst nach dem Jahre 1621 neu ausgestattet. Wir nehmen an, daß während des Dreißigjährigen Krieges das Burgmobiliar kaum in höherem Maße ergänzt oder geändert wurde. Die erhaltenen Ofen, deren Verzierung von den Wiedertäufermotiven inspiriert war, kamen hier erst gegen Mitte des 17. Jahrhunderts zur Geltung. Mit ihnen schließen die gegenwärtigen archäologischen Funde von Špilberk chronologisch ab.

Abbildungen:

1. Grundriß von Špilberk mit bezeichneten Fundorten der Kacheln: 1. heutiger Grundriß, 2. mittelalterlicher Grundriß, 3. Funde der mittelalterlichen Kacheln, 4. Funde der Renaissancekacheln, 5. Funde der Kacheln von den sog. Ritteröfen.
2. Špilberk, nicht glasierte Kacheln, 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts – 1411: 1. Adlerweibchen auf dem Schild, 2. doppelt geschweiften Löwe, 3. mythologische Tiere, 4. Löwe, 5. Greif, 6. Basilisk.
3. Špilberk, glasierte Kacheln, 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts – 1411: 1. Löwe mit seinem Jungen (gelbe Glasur), 2. Basilisk (grüne Glasur), 3. Greif (grüne Glasur), 4. Greif (grüne Glasur), 5. Gesimskachel mit geometrischem Ornament (braune Glasur), 6. Adlerweibchen auf dem Schild (gelbe und braune Glasur).
4. Špilberk, nicht glasierte Kacheln, nach 1411: 1–2. Greif, 3. viergeteilter Schild mit den Wappen von Niederungarn, Königreich Böhmen, Markgrafschaft Mähren? (Brandenburg?) und Römischen König, 4. viergeteilter Schild mit den Wappen von Ober- und Niederungarn, mit dem Symbol des Drachennordens umschlossen, 5. Doppeladler auf dem Schild.
5. Špilberk, Kacheln von den sog. Ritteröfen, 50er Jahre des 15. Jahrhunderts, 1–3: Nachbildungen der Ritteröfenmotive, 4–6: Bruchstücke der Obergesimses, 7. schräg gehauene Ofenecke, 8. durchgeschnittene Kacheln mit der Gestalt des hl. Georgs, 9. Greif, 10. Rosette.
6. Špilberk, 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts: 1. Turnierreiter, 2. Gesimskachel mit geklebten Maßbwerken, 3. heraldische Kachel mit geteiltem Schild, 4. heraldische Kachel mit gekröntem Adlerweibchen, 5. hl. Georg mit kniender Gestalt einer Prinzessin, 6. hl. Georg.
7. Špilberk, 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts: 1. Hirsch, 2. heraldische Kachel mit dem Wappen der Herren von Cimburk, 3. Adam und Eva im Medaillon, 4. Pelikan im Medaillon, 5. gekrönter Doppeladler, 6. Ansatz mit den Burgverteidigern.
8. Špilberk, 16.–17. Jahrhundert, grüne Glasur: 1. Reihenkachel mit heraldischer Verzierung, 2. Reihenkachel mit einem Pflanzenornament, 3. Eckkachel mit dem Motiv der durchgeflochtenen Herzen unter einer Arkade.
9. Špilberk, 16.–17. Jahrhundert, grüne Glasur: 1. Ofenansatz mit einem antiken Motiv, 2. Ofenansatz mit dem Motiv des Engels als Schildträger, 3. Gesimskachel.
Zeichnungen von Augustin Štof.

